

Secrétariat Permanent de la
Stratégie de Réduction de la Pauvreté
(SP-SRP)

Centre d'Etudes des
Langues Guinéennes
(CELG)

Firo kalfe fii laawol ngalu e huuwondiral

Lagine

Aala kumpital, fahmu e saakital

Witto pular

Wallifiid'o : James G. BENNETT

Fird'o : Abdallah DIALLO

Yunaayiru 2005

Rewro koe yewtere (sommaire)

Hunorde (introduction).....	3
Hunorde witto pular ngon (introduction à la traduction en pular)	5
1 Konngudĩ arani dīn (les notions de base)	7
1.1 Ɓantal (le développement).....	7
1.2 Baasal ngal (la pauvreté)	8
1.3 Ganndal fii dental d'ate limre huutorde (la statistique).....	9
2 Ɗatal ngaluyankewal ngal (la politique économique)	11
2.1 Laawol ngalu manngu ngun (la politique macro-économique).....	11
2.1.1 Kaalisi laamu ngun e sariyaaji mun (les finances publiques)	13
2.1.2 Laawol fii nbuudĩ [kaalisiiji] dīn (la politique monétaire).....	13
2.2 Laawol salnduwol (la politique sectorielle).....	15
2.2.1 Demal ngayna e oogirde jawle nder leydi (l'agriculture et les mines).....	16
2.2.2 Luusinji dīn (l'industrie).....	18
2.2.3 Cuudĩ gollirdĩ dīn (les services).....	19
2.2.4 Darnoodi ngalu (l'infrastructure économique)	20
2.3 Jeyal laamu (l'administration publique).....	21
2.4 Salndu heeroral (le secteur privé)	21
3 Laawol huuwondiral (la politique sociale).....	22
3.1 Caldĩ huuwondiral (les secteurs sociaux)	22
3.1.1 Needi e jannde (l'éducation).....	22
3.1.2 Cellal ngal (la santé).....	25
3.1.3 Golle d'ate (l'infrastructure routière)	28
3.2 Kisiyee ka wonndiigu (la sécurité sociale)	28
3.3 Huuwondiral hawtu6e golle (la société civile)	29
3.4 Fii gorko e debbo (l'aspect genre).....	30
4 Gollidal leydi e leydi (la coopération internationale)	30
5 Laamaaku (la gouvernance)	31
Vulli mawxi kunpitti (les principales sources d'information)	34
Sifooreji e hoore wallifiido on e firdo on (notes biographiques)	35
Inde kalfe mawde den (liste des mots-clés)	36
Sifooreji fii no deftere nden wela jangirde (notes du lecteur).....	39

Hunorde (introduction)

Kun deftun ko woni faanda mun arano on, ko fensitanngol jamaa on fii kalfe mawde e fonndooji humondirdi e laawol ngalu e huuwondiral Lagine. Ka hertinngol, ko wattugol e junngo janngoowo on, aala kumpital, e saakital e fahmu alhaaliiji bantal ngalu e huuwondiral leydi ndin fow, tentinii hella ka laawol jippiro fii mehugol baasal.

Kun deftun saggitorokun (firo kalfe) ko adii fewtude, ko fewjooɓe ɓen ka laawol ngalu e huuwondiral, wonndude e yeesooɓe waajotooɓe, nea ɓen (wano meeriibe ɓen, almaamiibe ɓen surnalistiibe ɓen, jannooɓe ɓen...) e jannguɓe, ferani bantal ɓen, tentinii ɓee ka cuudi ekkitirdi winnda jangga. Kono kadi, hikun sakkitori fewtude jamaa leydi ndin haanudo annndude wonndema alɗere makko nden ɗaɓɓugol ɗun ko kanko ɓuri fewtude.

Ko ɗun addi firgol ndee deftere, yaltina nde e ɗende Lagine buy.

Dee golle, immoode mun, ko maadaaku heɓiingu e nder duubi jowi ara-hootaaji yawdi Lagine (2002-2004), e nder majji, wallifiido on waawi wallitorde nooneji buy, naa eɓɓugol, laatina golle antere uytugol miskinaaku ngun. E nder jonndeeji golle buy, yeeso e ɓaawo fottanngol, kanyun e guwernaman Lagine on, e yunaayiru 2002, fii ndee antere, Gineyenbe tawdaabe e hobbe wallondirteebe ɓen, hari soono wo no fotta e satteendeeji kumpital, tentinii telemma ka kalfe hertude. Hara le wonaa wonndema hari wakkilaare fii kumpital ngal no nakki : seedee mun, goddun ɗun, wano golleeji hewdi e muulaadi di Giral Wianoongal Gannal e Kumpital, bay neebii, wontoyi Corfol Kumpital e moggo cukkitto Duumiido halfinaado fii antere Uytugol Miskinaaku ngun. Kono le, din wakkilaareji e ɗun mun, faamugol laawol antere fii uytugol miskinaaku Lagine no barkidi haa han, tentinii ka gire ngaluuje e huuwondiralje, kono kadi, hella ka okkonndiro annasiyaaji di gire caldiije hertinanaade tawti, gaanin ɗoo, gire caldiije hertinaade hawtindirde leyde kawtirde fii antere uytugol miskinaaku.

Ngoo mottindiro kalfe hertude, humiide, de kala majje, e taskal winndannde iwnde e oo Keyee fii antere Uytugol Miskinaaku – iwnde ka kuugal tigi – laatiingo dayɗere fensito kalfe wonannde denndaangal neddo yiddo woowude, huɓindoo kalfe laawol ngalu e huuwondiral Lagine. E nder ndee muulannde, wallifiido on ko adii ɗaɓɓude ko hawtindirgol fensito ngo jilɓaa, welngo faamanaade fow, tippude e huutorgol kalfe ɓurde lollannde fow ɗen, senngo Lagine ngon. Konnon, hingo takkii jibiliɗiiji goo - njuɓɓudiiiji taariikayankooji kalfe ɗen, maandeeji annditirdi ɗatal rewaangal ngal, e sellugol sifooreji ɗin, hara hidi nananii diiwe ɗen fow, waadi e gannde leydi ndin fow, e misal – hattiri, hella ɗon on, e kumpitalji di piiji sifaadi fii mun ɗoo ɗin faamataako e ɓaawo mun. Telemma ɗon, ndee ɗoo saggitorde (fensito kalfe) ko yer fudɗordun golle buroyade luggineede, hertinane kalfe fensitaade ɗoo ɗen.

E sagara dimmo, ganndidube suudu Taskal ɗende Lagineyankooje, ka Duɗal Mawngal Konaakiri ɓen firii saggitorde nden e nder ɗende Lagine tati - Sooso, Pular e Maninka - Joodande golle buy newinii yedɗinngol firooji ɗin fow e adagol feppindira yal saggitorde nden (firo kalfe ɗen) e faaleeji e sartiiji gire jeyde nde ɗen. Tippude e yaltudi e tefoore doworaande nden e nder diiwe ɗendeyankooje hatonjinaade e mun ɗen tati, telemma ka nafaaji e ka andeeji gire de nde wadira fii mun ɗen, buy girritike hitte saggitorde nden. E senngo goo kadi, tefoore doworaande nden yaltintinii golle hagiigaaje (mawde) de rajo riral on wadi ɗen, nde tawnoo ko o ɓundu suɓaandu ko humpitoree laawol ngalu e huuwondiral leydi ndin, e hoore kadi rewugol mo ko laabudda ɓurtoowo jinnude fonndooji. Maandaakuuji e finaa-

tawaaji dɪn, ka laawol ngalu e huuwondiral, telemma ka mbaaloodi konngudɪ e ka jɪnnugol ngol laawol.

Ko ngal huuwondiral almanwal bajiingal inneteengal GTZ wallitori men kalisi si men winndi ndee deftere, men jonni nde ganndidube firi, saatoyi e moggo be nde winndanaa ben. Oo GTZ no faandii huutorgol saggitorde nden, nde wona aala kunpital, saakital e fahminal, e nder diiwe Lagine de o woni e wallitaade, dɪn ko Baasi-Gine (Daande-Baharu), Hootu-Gine (Funnaange) e Moyen-Gine (Fuuta-Jaloo). Firo saggitorde nden no jokkaa taho.

Wallifiido on taw ko laabudda e mun ka o laaba poy, o jarna wallitiibe mo ben fow, wano: M. Peter HILLEN, lando porosee (projet) e ballo Antere Uytugol Miskinaaku ngun ka Ministeeri Pilan; Alhaji Mammadu SOO, Cukkitto kidɔ Dawla on ka Pilan Ministeeri Ngalu e Kaalisi ; Ibraahiima Sori SANNGARE, Cukkitto golloowo ka antere uytugol Miskinaaku; Cheick A. Tijjaani JALLO e Adullaahi BEEY surnalistiibe tawaabe ka Corfol Cukkitol Kunpital Tabitungol halfinaangol antere Uytugol Miskinaaku ; Mammadu KAMARAA, Abdallah DIALLO, Jibriil BATCILI, jannooɓe, tefa fii gannde ka Suudu Tefooru Dende Lagineyankooje ka Dudaal Mawngal Konaakiri ; Bernd HEINE e Matthias BRENZINGER, Porfeseɓe Tefooɓe ka Suudu tefooreeji Afirikiyankooji wonndu ka Dudaal Mawngal Koloɔɔi (Cologne); e Kathrin ROTHHAAS, ballo anndandɔ wondɔ ka kabinee (cabinet) «International Policy Advising» (IPA) Koloɔɔi, Almaaɔi (Allemagne). Wallitiibe lan ben fow, naa oo maa oo, mi jarnii be ko laabi poy

Midɔ yelii kala hatonjindɔ e ndee saggitorde taw e nder mayre, aala no foolira satteendeeji hella ka bajiineeji huuwondiral, ka ngalu e ka dende, woodudɪ ko wallitoo be no be burta faamirde laawol ngalu e huuwondiral Lagine, e no be burta faamondirirde hakkunde maɓɓe.

Dr. James G. BENNETT

Dudaal Mawngal Koloɔɔi Almaaɔi

Yunaayiru 2005

Hunorde witto pular ngon (introduction à la traduction en pular)

Hella ka firgol ðee golle e pular laawol amen ngol men ðowori ngol, ko jokkungol no winndori ka yīal non tigitigi, jokkora sariyaaji ðenngal pular ngal hella ka tafoodi maggal e ka yaajere kalfe maggal, heyðintinora ngal hara feŋaakika naamuuji maggal panndi.

E nde ðun, ko rimino e tokkindiro kalfe on men ðowori, hella ka sicugol kalfe kese. Kono kala nde tawi kalfe cincaade ðen laaḅaa poy, men tawtinay ðe kalfe luḅaade, fensitaa, ðe huutorooḅe ðenngal ngal Ben Buri anndude. E misal, firooji kalfe wano « banque, syndicat, sida, VIH etc », ko nii winndori : « banki, senndikaa, sidaa, VIH eknm. ».

Hella ka nbaaloodi binndol, abajada keso on no seedi fota e kiðḁo on. Wano yīe ðen, ka harfuuji tati bannbindirtenoo hen fow, wontii ðiði, ka wonnoo ðiði hen wontii gooto, ko ɓuri hewde ton. E nder ðun, e hino :

ndy (ndyulaaku)	→	nj (njulaaku)
bh (bhibbhe)	→	ḅ (ḅiḅḅe)
dh (dhenngal)	→	ɗ (ɗenngal)
gh (ghibla)	→	gˁ (gˁibla)
mb (mbawdi)	→	nb (nbawdi)
ng (ngalu)	→	ng (ngalu)
nh (nhari)	→	ŋ (ŋari)
ny (nyeenyal)	→	ɲ (ɲeeɲal)
ty (tyellal)	→	c (cellal)
yh (moyyhungu)	→	yˁ (moyyˁungu)

Maandino mase ðen kan, huunde waylaaki (taskee ka abajada on fow no winndaa ðon, yeeso ḁoo).

Meden gaynitora anndintinngol wonndema golle haŋŋil sollitataa muk. Ko ðun si men toroto yo kala jannguḁo deftere duku, ŋerma, wurtana men no firo ngon ɓurta moyyīrde.

Abdallah DIALLO

Firḁo on

ḁuḁal Mawngal Konaakiri

Lagine - BP. 3588

Yunaayiru 2005

Abajada Pular Lagine kiɗɗo on e keso on

Abajada kiɗɗo on

Abajada Keso on

a	a
b	b
bh	ḅ
mb	nb
d	d
dh	ḏ
nd	nd
e	e
f	f
g	g
gh	ḡ
ng	ng
h	h
i	i
dy	j
ndy	nj
k	k
l	l
m	m
n	n
ny	ɲ
nh	ŋ
o	o
p	p
r	r
s	s
t	t
ty	c
u	u
w	w
y	y
yh	ȳ

1 Konngudɩ arani dɩn (les notions de base)

1.1 ʼBantal (le développement)

Jolta-ʼbantal (le sous-développement)

Hella ka hakkunde leyde, ko wietee leydi jolta-ʼbantal ko leydi ndi keɓal neɗɗo mun bajjo jaasi keɓal neɗɗo aduna on. Ko woni kadi leydi tawaandi e giral jaasudɛ yaarude yeeso dɛn ko ndi keɓal neɗɗo bajjo mun jaasi teemedereɓ 50 (50%) keɓal neɗɗo bajjo aduna on.

ʼBantal ngalu (le développement économique)

Ko ɲaa no leydi beydirɩta bawgal mun ngal, ka toore keyeeji e aalaaji gollirdɩ.

ʼBantal duumotoongal (le développement durable)

Ko noone ʼbantal etiingal no huntira haajuuji fewndiidɩ dɩn, hara kadi falloraali bawɗɛ jamaanuuji aroyooji dɩn ka huntugol haajuuji majji dɩn. Konngol ʼbantal-duumotoongal ngal ko lonto lowre humindirnde huuwondiral ngal e hunndaari ndin. Hingal hertini faale naɓidugol keldɛere ngalu ngun, yaaral-yeeso wonndiigu ngun e hisingol wonunndeeji dɩn e humindirirgol dɩi tati no moyɣiri.

Ko ɓuri kon, pehe naɓirooje ʼbantal duumotoongal yeeso dɛn, no hatti e hittinde fii huutoral pehe, e aalaaji tippudɩ e tawnugol kafuɓe golle dɛn ɓen fow, tentinii miskinɓe ɓen ka dowriiji, ka eɓɓugol, ka gollugol, ka toppitagol e ka ndartugol dɩate rewraaɗɛ dɛn, ka eɓɓooje ka ɲaa huuwonndire.

Al'alaama ʼbantal neɗɗanke (l'indice de développement humain: I.D.H)

Leyɗɛ Fottudɛ dɛn (les Nations Unies) moyɣinii oo al'alaama fii etugol yaaral-yeesooji dɩ leyɗɛ dɛn waɗi dɩn, hella ka ʼbantal neɗɗanke, inmina hollirdɩ kaalisi wano toore nder leydi, nde waylaaka nden. Al'alaama ʼbantal neɗɗanke, ko tere tati waɗiraa: juutere ngurndan (tamau ngurndan ka jibinannde), gannde (ennbere nbawdi winnda-jannga jamaa hellifaaɓe ɓen e ennbere naato lekkol, denndanaangal mun), e yedɗere ngurndan (toore nder leydi nde waylaaka wonande hoɗudɛ kala), e fewndo dɔo himo (al'alaama ʼbantal neɗɗanke) etanaa leyɗɛ 175.

Hella ka al'alaama ʼbantal neɗɗanke (indicateur de la pauvreté humaine: I.P.H), Lagine hari e 2001, ko 157^{abiri} e nder leyɗɛ dɛn 175 fow.

Hollirdun baasal neɗɗanke (l'indicateur de la pauvreté humaine)

Ko hollirdun PNUD (Eɓɓooje Leyde Fottudɛ fii ʼBantal dɛn) etiri aalaaji (alhaaliiji seede ʼbantal neɗɗanke dɩn). Dun no wonndi e teemedereɓ (%) yinɓe hulɓinaniɓe d'un hita maayu ado duubi 40, teemedereɓ (%) yinɓe ɓe waawataa winndude e janngude, ɓe heɓataa ballalji guuwarneman ɓoriidɩ e denndaangal ngalu laamu ngun, lollirdɩ sartiiji tati: teemedereɓ (%) yinɓe ɓe taag'anaaka fii labitaane e ndiyan laaɓudɩn e teemedereɓ (%) fayɓe ɓe heɓaali duubi jowi taweteeɓe nyannu bonndu no haɓi d'un.

Yedɗere ngurndan [ngurndan-moyɣan] (la qualité de la vie)

Tawaande e ɲaa ngurndan, lollirde wa tortordɛ geɓal mun ka leyɗɛ hettiidɛ, tippude e wattaangol yili e bonnereji dɩ yaaral-yeeso d'uudural toore nden woni e liggitude dɩn.

Ennbere yenyal ngal (le taux de croissance)

Yawa-tippoo (toowere, joltere maa anngal waylagol) hollirdun e dumne anndaadɛ teemedereɓ (%) yedɗere hollirdun d'un ka fudɗoode dumune. Ennbereji yenyal no wonndi e nooneji kumpite buy: waɗii yaha-ara kaa waɗaali; kohella honto (beydii kaa d'uyti; toowu kaa joltu); yaha-ara on no uuyi?

1.2 Baasal ngal (la pauvreté)

Baaso ko neddo maa giral yinbe 6e maraa haajitordi yonaydi ko 6e huntira haajuuji telenma keyeeji e wallitordi (wano labitaane, maa lekkol) di wonndiigu ngun heerori. E hitaande 1990 Banki Mondiyal on (la Banque Mondiale) toddino, wi: hattirde (lasili) baasal ko dala (dollar) gooto jallal neddo kala.

1994-1995 40,3 e nder teemedereel (40,3%) jamaa Lagine on ko ley hattirde baasal wontiri dun ko \$ 300 hitaande neddo kala. Fewndo on saai hari baasal ngal ko nii banngiri ka nder diiwe Lagine:

«Haute Guinée» (Funnaange) 62 teemedereel (62%); «Moyenne Guinée» (Fuuta Jaloo) 51 teemedereel (51%); «Basse Guinée» (Daande Baharu) 42 teemedereel (42%); «Guinée Forestière» (Fooree) 33 teemedereel (33%); «Conakry» (Konaakiri) 7 teemedereel (7%). Tawano kadi jannu yinbe 20 teemedereel (20%) burbe baasal ben ko karahan yonirta 7 teemedereel (7%) jannu yinbe Lagine ben fow ka hawtiti. Teemedereel 20 (20%) burbe aldude ben no nyaama 47 teemedereel (47%) ngurndan Lagine ben fow ka hawtiti.

Baasal ngal e yaajude, duuda nbaadiiji, ko huunde wonnde e yaarude yeeso (wonnde e layude), hebugol nde no lanndii wakkitaare jokkondirnde, duumii, wonndi e anndere yedunde ka ballalji.

Etirde baasal (les dimensions de la pauvreté)

Needi e jannde (l'éducation): Ennbere jannde ka lekkolji leyleyji on, ko beru (yeru) 28 teemedereel (28%) ka waasu6e (miskin6e) 64 teemedereel (64%) ka 6e waasidaa (miskindinaa). Ko 19 teemedereel (19%) pet naati lekkol ka fay6e remoo6e-ayna ben (E.I.B.C 1994/95).

Cellal ngal (la santé): ko 12 teemedereel (12%) pet e nder 20 teemedereel (20%) beyngureeji burdi e waasidude din woni e yaade ka labitaaneeji, hara 50 teemedereel (50%) e nder 20 teemedereel (20%) beyngureeji burdi aldude din kan no yaade.

Needi e jannde neene6e ben no humondiri e cellal fay6e ben, e hoore ennbere teetunnde paykoy koy no buru duudude laabi didi ka neene6e 6e jannгаа (112 e nder 1000), e dii ka 6ee jannu6e lekkol (61 e nder 1000, E.D.S –1999).

Sabuuji baasal din (les facteurs de la pauvreté)

Baasal ngal no humondiri e jiboodi ngalu ngun. Awa kadi sabuuji baasal mawdi wondi Lagine din no wai wa si hidii humondiri e no keyeeji leydi hawtindiranoodi, woni e junngo laamu ngun.

Awa kadi sabuuji baasal hag'ig'aaji wondi Lagine din no waita wasi no humondiri e ko tawi hari laamu ngun no hawtindiri ngaluuji din, no fewja kaɗun tun e leydi ndin, no anndiri non, duubi heewudi. No maandinaa kadi wonndema baasal ngal no tippi senngo goo e anngal nundal ko taskaa ka fettagol goll6e kon. E misal, fiira kala Konaakiri no jaasini 20 teemedereel (20%) jamaa Lagine on nden saare no huutorde (gollinde) 48 teemedereel (48%) medis6e (doftooru6e), 51 teemedereel (51%) saasufaamu6e (sages-femmes) e 39 teemedereel (39%) enfirmiyee6e (infirmiers) leydi ndin.

Hella ka yedagol aalaaji toore, si taskaama tawete tufunndeeji (cae) din e fulawaaji din (dowriiji din) no serti fota. Ko non kadi, telenma ka aalaaji nbadateeri, ka fulawaaji, tawete ko 0,4 teemedereel (0,4%) beyngureeji din tun mari watir; si ebbindiraama e Konaakiri, no tawee ko 11 teemedereel (11%) e 6 teemedereel (6%) cae luttude den E.I.B.C, 1994/95).

Ko tawi tarawje hewtaali nokkeeli goo kon, e ko tawi coggu taranspooru no satti kon, kaɗun kadi no banngi ka sabuuji baasal moolanaadi. Jonneede jamannde yeebagol hunndaari ndin e ukkondirgol piiji (maa jikkuuji) di wowtondiraa ka kadi no lintaa e sabuuli baasal.

Sertudi (la disparité)

Anngal nanondiral maa fonnal tere sertuɗe, e misal, sertugol huuwondire e ngaluuji, sertugol diiwe, sertugol keɓe e sertugol gorko e debbo.

Antere fii d'uytugol baasal ngal (la stratégie de la réduction de la pauvreté S.R.P.)

Antere d'uytugol baasal ngal ko antere (e maanaa hawtondiral faandaaji e eɓɓoore kuude fii hannugol d'i) huuɓunde ɓantal feɗiinde e yeɗal ngalu ngun e d'uytere baasal ngal. Fanda mawɗo antere d'uytugol baasal ngal ko hawtindirgol keyeeji wooduɗi d'in fow (yinɓe e jawle) nawra d'i ka hannugol faandaaji laabuddaaji d'i jamaaji d'in toɗɗii d'in.

Ko addi yo DSRP Lagine on wattu yili e waasuɓe worɓe e rewɓe dowriiji ɓen, ka nokkuureeji d'i aldaa e ngalu maa e gire yinɓe wurɗe ka diiwe humondirɗe e ngaluuji wonaɗe e walleede ɓen, ko huulanngol sennditugol nafaaji humiɗi e ɓantal ngalu d'in, no ɓuri wonndirde e nund'al.

1.3 Ganndal fii dental d'ate limre huutorɗe (la statistique)

Taskal d'uudere e layugol e yaadu jamaaji yinɓe ɓen (la démographie)

Ganndal humiingal e dental limre taskotoongal fii jamaaji nedɗanke e nder nyiɓoodiiji mawɗi majji (jibinannde, duubi, worɓe maa rewɓe e kaydi mariyaasi, huuwondiral maa golle majji, eggudu ekm.) e nder yaadu majji on.

Taskalji kesi no yurnitii ganndal fii alhaaliiji nedɗanke hella ka huuwondiral majji e alhaaliiji ngalu e huuwondire. Yinɓe taskotooɓe fii jamaaji nedɗaanke ɓen no tippi e d'ee gannde d'uudoral jamaaji d'in, kadi, hiɓe naadori sabuuji yedɗuɗi, etii haynagol layal ganndal fii jamaaji nedɗanke arooji d'in.

Denndaangal jamaa on (la population totale)

Denndaangal jamaa on no toɗɗii, ko hasii kon, jamaa fewndiid'o on (ka hag'ig'a) ka nder leydi, ka yinɓe ɓen, tawaɗo fendo dumne toɗɗaɗo on ka nder keeri leydi ndin.

Jamaa Lagine on, ko mo telen yinɓe miliyonji 8,4 (Banque Mondiale: miliyonji 7,7 e nder 2002), ennbere yeɗugol on jamaa kadi hitaande kala ko 3,1 teemedereel (3,1%) e nder 2002.

Giral golle huuwondiral e mecce (la catégorie socio-professionnelle)

Denndaangal yinɓe hawtuɓe mecce, (demal e ngayna, luusin, njulaaku, golle-laamu) tawa kadi hiɓe fota darnde e nder mecce (patoron maa gollinoowo, golloowo biroo, golloowo luusin, yettaɗo golle, gollinteed'o).

Remooɓe ayna ɓen ka calun ɗaametejeji ko ɓe 68 teemedereel (68%) jamaaji waasuɓe Lagine ɓen. Fow fow, rema-ayna en, si calɗi d'in fow hawtitaama ko ɓe 61 teemedereel (61%) jamaa on. Hiɓe ɓuri 80 teemedereel (80%) waasuɓe ɓen. Dii adaduuji no holli laabudda ɓantugol salndu dowri ndun e nokkuureeji dowri d'in, fii d'uytugol baasal ngal.

Wontugol tufunnde maa saare (l'urbanisation)

Ɓa no jamaa leydi wonnooɗo feccere ɓurnde nden ka dowri wontirta mo tufunnde. Ko wonata sabu d'un ko iwugol yinɓe ɓen ka dowri, yaha ka tufunnde tamɗinagol heɓay golle ɓurɗe e moyɗude, e ngurndan ɓurɗan e moyɗude.

Jamaa tufunndeejo (la population urbaine)

Nde tawnoo jikkuuji senndindirɗi nokkuureeji tufulle d'en e dowriiji d'in no seediri, ittiri no leyɗe d'en sertiri non, gasataa ka d'i siforee nbaadi wootiri hawranayndi leyɗe d'en fow.

Tinndinooje d'e tufulle d'en, huutori d'en ko hasii kon, no g'aabaa e njanduki majje on. No jaɓa ko hasii kon, wondema jamaa laatike tufunndeejo wo, si tufunnde makko nden, ɓurnii e misal 1000 maa 2000 yinɓe hoɗuɓe.

Ennbere yeɓal denndaangal jamaa (le taux d'accroissement de la population totale)

Ennbere yeɓal denndaangal jamaa on ko ɓeydal adadu hoɗuɓe e leydi e nder hitaande, beru teemedereel (%) adadu jamaa on fow makko, ka naatugol hitaande. Nde hollay adadu jibinaaɓe e faatiiɓe winndaaɓe e nder dumune on kaɓun e adadu yinɓe egguɓe e arɓe. Ennbereiji hakindiid'i yeɓal hitaandewal jamaa on, y'ettaaɓe e nder adadu duuɓi goo, no jonna tinndinoore ɓurnde moyɗuɗe e dii ennbereiji g'aabaad'i e hitaande wootere tun. E 1998 jamaa aduna on hari, o fow makko himo ɓuri miliyaar 5,8 yinɓe; ennbere yenyal makko hakindiingal ngal kadi ko 1,6 teemedereel (1,6% hakkunde 1980 e 1998).

Ennbere yeɓal jamaa tufunndeejo on [teemedereel] (le taux d'accroissement de la population urbaine)

Denndaangal yeɓal jamaa wonda e nokkuure tufunndeeere, hitaande toɗɗaande tinmunde, senndanangal denndaangal adadu jamaa on, ka naatugol hitaande nden, ɓannginiraangal teemedereel.

Sukkeendi jamaa on (la densité de la population)

Adadu no yinɓe ɓen jooɗori ka ndelo-leydi, e misal.

Sukkere jamaa Lagine on ko telenma yinɓe 30 e nder km² (kiloomeeter kaare) kala.

Duudere panndi jamaa on (le surpeuplement)

Si jamaa sukkii panndi e nder km², e leydi waasid'undi, ndi duud'iraaka ngaluuji leydi, d'un ko maande ɓanngunde duudere panndi jamaa. Fewnitagol ko woopitaa ka etugol sukkeendiiji jamaa on, no d'i ardi non kon, hollird'i buy no waawaa eɓɓindireede. Ka nokkuureeji dowri, sukkere deme d'en (gese d'en) yaltintinay nokkeeli sukkere panndi jamaa on e nder leyde waade wa d'e hoɗaaka d'en. E nder nokkuure tufunndeeere, eɓɓindiro sukkere koɗooli d'in wallay ɓaawude (faamude) fii cae laamorde arane d'in e anngal yinɓe caoy tosokoy koy.

Holloojun maa seedeerun (l'indicateur)

Holloojun ko tinndino faale maa ko heɓii e nder ballal (e misal e nder porosee). Holloojun moyɗuɗun yaltinay (ko golliraa) ko ɓuri kon, awa kadi, no waawoo etaade, tono on yioo, hara coggu ngun no nanii, e misal, faatagol neeneeɓe ɓen no waawi hollude anngal keldere labitaaneeji d'in. Antangol duytugol baasal Lagine ngal, no faandii duytugol faatunnde neeneeɓe Lagine ɓen, gila 538 haa 220 e nder 1000 (538 à 220 °/°) jibinand'e, dumune 1999/2015.

Dankagol ngol (le suivi)

ɓaa jokkindirgol, mooɓa kunpitti hara gootel luttaali, tippude e hollird'i suɓaad'i. On ɓaa no waawi jonnude yepinooɓe ɓen e wonɓe e tannbitaade golle ɓantal fewndiid'e d'en, seedeerun e hoore yaaral-yeesooji wad'aad'i faandaaji hunnaad'i d'in e huutoral nbuud'i walliraad'i d'in.

Ndarto ngon (l'évaluation)

Sariya hattind'o wonndude e fonnal e nund'al heɓiid'i e golle e eɓoore maa laawol faale hollugol ko d'e fodd'i e wad'eede kon, e ko d'e nanondiri e mun kon, ko d'e haanaa wad'eede kon, ko d'e yed'd'i kon, e ko d'e wonndi e nafaaji e ko moyɗereerun heɓotood'i e majje d'in neebata kon.

2 Datal ngaluyankewal ngal (la politique économique)

Yaaral-yeeso ngaluyankewal (le progrès économique)

Yeɓal d'uudural keyeeji e nafaaji (wallitordī) moyɓinaadī, e no dīn laatora (heɓora). Fii laawol ngalu, bee golle d'en maa anngal golle on wona ko anniyaa, faandaa si huuwaa. Anniyagol ngol ko yeeso e ɓaawo: anngal huuwugol hay fus e ɓaawo anniye maa hara huuwaali fus si tawii toɗɗaama ko non wonirta, wonaa gootun.

2.1 Laawol ngalu manngu ngun (la politique macro-économique)

Ngalu manngu ngun (la macro-économie)

Taskal yaadu nooneeji ngalu anndiraadī mooɓindiro gollooɓe, hara no waɗi giroy e tippude e ko koy ɓurata gollude kon, wondude e yaltintingol d'uudere jawle wond'e e jinndude hakkunde koy giroy. Ngalu manngu ngun, ko hasii kon, ko fii ngalu leydi jokki. Keyeeji gollirdī dīn no feppondiri e kuude ngaluuje laabuddaaje d'en: d'un ko toore leydi ndin, ɓanndu ndun e jawle hoore manankonje d'en (e keyeeji gollirdī dīn) e mankata on, naadeteedī e yaltinteedī dī nedɗo kala heerori dīn. Yaaral-yeeso ngaluyankewal no wi'i bee ɓeydagol alɗereeji woo, senndugol dī senndoore e ɓurnde e moyɓude woo. Tinndinoore nden lannaali tinmude, nde tawnoo huunde wiaaka hella ka nbaadi keyeeji e nafaaji dī suɓagol d'un laatii nbaadi d'atal e moyɓinal.

Heydintino ngon (la modernisation)

ɓaa inmaniido yaadugol e faaleeji dīn, rewra waylonndiral ɓiɓoodiiji dīn hara no hawkora (woppora) alhaaliiji hidɗudī dīn heydintinora alhaaliiji fewndiidī, fewndodani adunaa on, kesi maa arɗi kesun.

Adunayankaaku (la mondialisation)

Ko huulangol udditanngol ngaluuji leydi ndin fow, dī naata e ngeygu adunayankeewu ngun.

Datal ngaluyankewal ngal (la politique économique)

Golle anniyaade doole laamu ngun, ɓannginiraade toɗɗagol faandaaji ngalu e wonndigal, e moyɓingol aalaaji laabuddaaji hunneteedī. Mo wowlay fii laawol ngalu, bee tawa kuugal ngal maa anngal kuugal ngal koko faandaa (ko tewaa huuwaa). «Anniyagol e nder golle» ko huunde aranere: salagol waɗugol golle maa ronkugol waɗugol hay huunde ɓay hara ko d'un toɗɗaa, wonaa huunde wootere.

Ngalu faadungu ngun (la micro économie)

Salndu ngalu politikiu taskotoongu jikku antanpiriisihoy (giroy) gootunkehoy siforaakoy wa wonukoy kunfen hoore mun, wajjidukoy hella ka gollleeji suɓoo e wakkilaare ka toore, ka ɓanndu, ka jawle e keyeeji gollirdī, e ka mankata.

Beynguure nden (le menage)

(a) Denndaangal wonɓe e nder suudu wooturu (galle goote) halarru; (b) denndaangal wonɓe e nder galle goote e jamaa cuudī laamu (wano miniteeriiɓe yirdeebe, yinɓe wuuriduɓe e nder huuwondiral); (c) salndu laamu mooɓindirndu denngal antanpiriisihoy (giroy, cuuroy) laamu taweteekoy ko woni golle ngaluyankeeje tigitigiije mun d'en ko ɓaamugol, no gasa kadi e tougol, telenma ka antanpiriisiji wajjidudī.

Artundi-keɓal maa tono (le revenu)

Keɓal toore artungal iwrungal e ngalu nedɗo maa jamaa, coggu golle e/maa rimre hoore-manankun makko on. Gire tono mawɗe ɗen wano njoddi, pawti, nafa e tono hitaandeejo.

Wintaari ndin [depansi] (les dépenses)

Huutoral noone adadu kaalisi. ɗun holli ko adadu keyeeji fewjanaaɗi.

Hitte beydiidɗe ɗen (la valeur ajoutée)

Hitte kese sincaadɗe e nder ɗaa-toore (e nder ɗaa no toirtee). Certal hakkunde hitte toore e hitte ɗaamanduruuji wondɗi hakkunde mun (naatudɗi) ɗi toore nden hatonjini e mun. Hitte beydiidɗe no fepponndiri e denndaangal coggeeli alhaaliji toore: ɗawndiraadɗi, njoddiji, fawtiidɗi, kafuuji huuwondire, sagalle, ittuuji, njoddiji ɗamaale, hidɗere aalaaji ɗin e tonooji.

Toore nder leydi nde waylaaka (produit intérieur brut P.I.B.)

Adadu hitteeji keyeeji e gollirdɗi iwdɗi (yaltudɗi) e toore nden, ka hakkunde keeri leydi, limaadɗi hara fillitaaka (faljaaka). Toore nder leydi hawtaande no fota e ɗamndu ndun, tawti mooɓito jawle hoore manankun ɗen (aalaaji e kaalisi), tawti jawle yaltooje ɗen, hara naatooje ɗen tawaaka; hinde hawtindiri toandɗe e yer nguurdun, toandɗe fii faggitoral ko beynguureeji ɗin toani hoore mun kon, ɗe nyaawitiree coggeeli fewndiidɗi wonaadɗi e hootoreede ka nokkuure, fii yeeyeteedɗi (marsandiisiji) eɓɓondirayɗi ɗin.

Si toore nder leydi nde waylaaka, goongaare nden beydike yer teemedereel (%) ɓadiingel teemedereel yeyal tijaangal si neeɓooyii, ngalu ngun no mari yeyal ɓurngal e dolnude, e hoore hara ɗun dillintaa sabuuji yanugol kaalisiji ɗin. Teemedereel yeyal jaasungel teemedereel tijaangel no firi wonndema maral masinji e aalaaji ɗi ngalu ngun mari, huutoraaka beyday bawɗe majji fow, awa kadi anngal golle ɗen no ɓurtude beydaade.

Toore nder leyde nde waylaaka goongaare nden, yer hoɗuɗo kala (maa hoore kala) ko hollirde ɓuraande e huutoreede fii etugol kattudi (toowere) ngurndan. Ko no non fotaaka yejjiteede wonndema toore nder leydi hawtaande nde waylaaka no tawnaa e golleeji wondɗi e wadde ka ɓaawo ngeygu, wano hitte piiji aalaamaaji (pitaaji ɗin, ngaluuji oogirdɗe ɗen ekm.), ka ɓaawo golle nder cuudɗi maa ka ɓaawo goole fii Alla, maa kadi batteeji lorrooji ɗuytooji cellal nedɗankewal.

Hakkunde 1995 e 1999, ennbere yeyal ngalu Lagine ngun no yetti ka ɓuraa jaasaa, hari ko 4,4 teemedereel (4,4%) tawale ennbere yeyal jamaa on, senngo 2,8 teemedereel (2,8%), hara ɗun ko lonto ennbere yeyal 1,6 teemedereel (1,6%) fii hoɗuɗo kala.

Toore leydi nde waylaaka nden (produit national brut P.N.B.)

Ko hitte toore sakkitorde keyeeji e gollirdɗi leydi e nder hitaande toɗɗaande. Fii henndagol hitte toore leydi nde waylaaka, ontigi waɗay adadu kaalisi wintaadɗi fii toore sakkitorde keyeeji e gollirdɗi, maa adadu keɓal yinɓe leydi ndin fow, wattida e keɓal alhaaliji toore huutoraadɗi ka janani ngal.

Si hawrii ennbere yeyal toore leydi nde waylaaka no serti e anngal e nder hitaande toɗɗaande, haray ɗun no firi wonndema ɗuudɗere keyeeji e gollirdɗi toaadɗi e nden hitaande ɗon waylike. Si ennbere yeyal toore leydi nde waylaaka nden no moyɗi (positif) leydi ndin ɓurtay toude keyeeji e gollirdɗi ka lannoode hitaande, e ɗii ka fudɗoode. Si hawrii ennbere yeyal toore leydi nde waylaaka nden moyɗaa, leydi ndin jasay toude keyeeji e gollirdɗi ka lannoode hitaande, e ɗii ka fudɗoode mayre. Bee maandina wonndema, si ennbere yeyal toore leydi nde waylaaka nden iwii e 2 teemedereel (2%) hitaande goo, yiltike e 1 teemedereel (1%) hitaande hikkiinde ɗon nden, haray ɗun wiaa wonndema toore keyeeji ɗin e gollirdɗi ɗin, nde fow mayre nde, uytike. Fannin ennbere yeyal ngal no moyɗi, haray toore leydi nde waylaaka nden no yawi. Ko si hawrii tun ennbere yeyal toore leydi nde waylaaka nden moyɗaa si tawa toore keyeeji ɗin e gollirdɗi ɗin no ɗuytii.

2.1.1 Kaalisi laamu ngun e sariyaaji mun (les finances publiques)

Kaalisi laamu ngun e sariyaaji mun (les finances publiques).

Ɗun no faandii wano denndaangal kaalisi naatudɗi maa ɗaamaadɗi, dɗi Dawla maa cuudɗi laamu jeyi (reesiyonji, meeriiji e sifa mun), maa wano caldɗi gannde hara hidɗi humondiri e fii ɗaawoore woo, ngalu woo, nde wootere, hinmani taskal nbuudɗi laamu ngun naatudɗi e ɗaamaadɗi.

Wintaariiji laamu ngun (les dépenses publiques)

Denndaangal wintaariiji dɗi doole laamu ngun wadɗi (guwarnaman e cuuroy laamu kodooli dɗin). Nooneeji wintaariiji laamu seedudɗi buy no woodi toore keyeeji e gollirdɗi hawtaadɗi buy, hara ko dɗi antanpiriisiiji laamu dɗin e cuudɗi laamu dɗi njulataako dɗin; balle e ɗamaale sertudɗe, dɗe doole laamu ngun ɗawli caldɗi golle (Luusin, demal-ngayna); faaborgol jamaa on jawdi sennditana mo ndi; cuudɗi ɗamaande dɗin.

Ngeynguuji maa yeeyirdɗi laamu ngun (les marchés publiques)

Ngeygu laamu ko nanondiral (haldigal) humindirngal aadan laamu (Dawla, adiminitarasiyon, jamaa nokkuure) e (nedɗo) tanmo, fii yo on wadɗu golleeji maa sarwuusiiji. Yeeyirdɗi laamu dɗin ko yobeteeɗi haa laaba poy sabuna ko jawle laamu ngun dɗi woni e yeebude.

Laawol fii kaalisi naatudɗi e ɗaamaadɗi [wintaadɗi] (la politique budgétaire)

Laawol ngalu dɗowiraangol nbuudɗi naatudɗi e yaltudɗi Dawla on, si ngol taskaama, ngol fow maggol, tawnora golle wadɗiraadɗe nbuudɗi naatudɗi e golle golliraadɗe wintaariiji laamu dɗin.

E nder ɗaa no laawol naata-yalta kaalisiiji dɗin e laatingol laawol ngol, yinɓe gollooɓe e cuudɗi laamu e huuwonndire buy no haanaa taweede. Ɗunle, no annditoo ka nder sagaraaji eɓɓoore, heɓilannde e ka ɗinnugol (laamu ngun e/maa depiteeɓe), hunnugol golle dɗen e ndartugol dɗe ngol.

Loere [jaasere] kaalisi naatudɗi e fewjanaadɗi (le déficit budgétaire)

Ɗurnugol wintaariiji kaalisi naatudɗi e fewjanaadɗi fottanaadɗi fii mun dɗin, wintaariiji silwiibe ɓen e miniteeriibe ɓen yaltudɗi e jawle sagalle woodaadɗe dɗen.

2.1.2 Laawol fii nbuudɗi [kaalisiiji] dɗin (la politique monétaire)

Laawol fii nbuudɗi [kaalisiiji] dɗin (la politique monétaire)

Golleeji dɗi yeesoobe kaalisiiji ɓen dɗin (Banque Centrale, Trésor public: dɗun ko Banki Santaral, on Marga kaalisi laamu ngun) haldi fii mun, fottani yer ɗamaale dɗe huutoroobe kaalisi ɓen joganii Banki on dɗen) e woɓɓe e huutoroobe nbuudɗi fii no ngalu ngun yeɗira, fewndo jooni e tuma neebi.

Ngol yeɗugol ngalu ngun, no hawtindiri laawi ɗamaande e laawi senso kaalisi on. Aalaaji laawol ngalu kaalisi on ko piiji ndan: waylondiralji ennbereeskonti (escompte), soodugol maa yeeya piiji laamu ka yeeyirde kaalisi (sensugol), yiltondiralji maralji laabuddaaji bankiiji dɗin, huɓindagol ɗamaande, ndarta laamu ngun ennbere tonon, ɓurdindinal hakkunde nokkuuje gollooɓe ɓen e heɓugol ɗamaande ngol, sattingol maa hoyna, heɓugol kaalisi dewiis on.

Yanal kaalisi on (l'inflation)

Ko woni yanal kaalisi on ko yuufugol pehe yoɓugol ngol hara, ko hasii kon, no yaadi e uuyugol jinnduru kaalisi on wonnde kadi e no firora duumagol sattere coggeeli dɗin fow.

Fii yanal kaalisi on wowlaama woo si piiji ndan wadɗi:

- Si sattere coggeeli dɗin duumike.

- Si sattere coggeeli piiji nder leydi ndin ɓurii coggeeli janani dɪn (kodɪ dɪn) duumaade.
- Si hawrii sattere coggeeli dɪn no mari nbaadiiji ngalu e huuwonndiral (pathologique).

No woniri woo, nden huunde no dɪuudɪ no ardata, ko dɪn si guwarnamanji dɪn wattanii yila e mayre woo nde laawii. Yanal kaalisi on no wai wa si fawtoto (wurnay) hoore mun, hara kadi no layira wa ko waɗata taaroo filloo, mawnira no yaarata non, hara no metti huɓindaade.

Nbawdi [wawde] soodugol (le pouvoir d'achat)

Adadu keyeeji e gollirdɪ ko adadu mbuudɪ dɪ hunnanta soodugol. Yaadu nbawdi soodugol ngol ko liddu al'alaama coggeeli dɪn: yɗawgol coggeeli dɪn adday joltugol nbawdi soodugol ngol.

ɓamaande nden (la dette)

ɓamaade, ko laabudda yoɓugol adadu kaalisi mo yɛtti e junngo godɗo. No woodi ɓamaale dɛ juutaa happu (hara ɓalaande yoɓugol ngol no waɗanaa happu jaasuɗo hitaande) e ɓamaale neeɓooje si yoɓee, hawtindirɗe denndangal luɓalji dɪ happu mun yawti hitaande. Hella ka ballal laamu fii ɓantal, ontigi senndidiriray ɓamaale dɛn tippude e sartiiji yeeyirde nden e mbaadi ɓamaale dɛn (ko hasii kon, ko laamuuje (tippude e sartiiji yiidudɪ, ennbere tono hakindiidɗo).

Suudu ɓamaande yaasiire (le service de la dette extérieure)

Faweede yoɓugol yɗal ɓamaande nden hitaande kala (hayfingol luɓalji dɪn) e yoɓugol tonooji fawtiidɪ e hoore luɓalji dɪn. Yoɓugol tonooji dɪn yaltitay ka cuudɪ, ka nder nbukku limre wonaadɗo e yoɓireede ɓannde fini-weeti wo, e ka halfino luɓalji, e nder yaha-ara manankunji

Laawol fii ɓamaande nden (la politique du crédit)

Nbaadi laawol kaalisi faandiingol feppindirgol toowere e nbaadiiji ɓamaande nden, e faaleeji golle ngalu dɪn. Aalaaji laawol ɓamaande nden ko dɪ ndan: yiltonndiral eskonti on (escompte banque Centrale), Banki Santaral on wallitoto yeeyirdɪ nbuudɪ dɪn (yeeyugol e soodugol bonji teresoor (Bons de Trésor, e km.), maa mankata laabuddaajo, huɓindagol, ndarta ɓamaande nden e suɓugol ɓamaande nden.

Mbukku maandinirɗo yoɓandɛ dɛn (la balance des paiements)

Niimor konti banki maandinɗo denndaangal limreeji hunnandɪ, e nder dumne toɗɗaadaɗo hakkunde leydi e ka jananiiri. Limreeji dɪn no gasee winndeede telenma yoɓugol «ɓamaande» maa telenma e gollidugol (waɗugol haajuuji). Oo sifa sakkitoro dɗoo, no nanondiri e no warreee (waɗirtee) ka gollidal hakkunde leyde.

Ennbere wattito mbuudɪ dɪn (le taux d'échange)

Hitte nbuudɪ e leydi ndin g'aabaadɪ e nbuudɪ kodɪ. Ennbere wattito nbuudɪ ko ka yeeyirde, ka wattitirde nbuudɪ fottetee, ka nbuudɪ kodɪ (dewiisi) dɪn jonnetee maa lanndee fii mun, soodee e nbuudɪ leydi ndin dɗon. Nbuudɪ kodɪ dɪn, ko e marsandiisiiiji nabeteedɪ gaɗa dɪn e jawle naatooje dɛn (ittugol nbuudɪ leydi ndin wattita e kodɪ dɪn. E nder dɗun yiltondiral yaha-ara (ennbereeji nbattiigu ngun ko e mbaadi mbukku yoɓandɛ dɛn iwrata, si mbukku yoɓandɛ dɛn lo'ii (jasii) tun, dɗun adday joltingol nbuudɪ leydi ndin, si yoɓandɛ dɛn feyɗitii dɪ toowa.

Jippino kaalisi on (la dévaluation)

Fii jippino kaalisi leydi ka wowletee fii mun, ko si naataama fii wattito ngo dirtata ngon. Ko fewjoore guwarnaman e nder nanondiral makko e ɓe o wallindirɗa, jippingol hitte (darja,

yedɗere) kaalisi makko on, tippude e nanindirgol dɪ e kaalisiiji luttudɪ dɪn, ennbere wattito fottanaango ko nde (ennbere nden) firata e hitte (yedɗere) kaalisi kodɪ dɪn.

2.2 Laawol salnduwol (la politique sectorielle)

Ƴiɓoodi ngalu (la structure économique)

Ƴaa humondire taweteedɛ si eɓɓindiraama e godɗɛ goo, haray no tabiti, tawa no tinndini fii momre ngalu. Nyiɓe ɓurɗe lollude, wonande wonndiigu (suuseeti) huuɓungu wonooje sarti golle ngalu wano nokkuure aalama on (Ƴiɓoodi leydi ndin), Ƴiɓoodiiji yinɓe hoɗuɓe maa woodaaɓe e leydi ndin ɓen, cuudɪ laamu dɪn, miijooji e hagɗ'illayi dɪn e Ƴiɓe ngalu dɛn tigi: aalaaji golle dɪn, yuɓɓodi ngalu ndin, antanpiriisiji dɪn, bankiiji dɪn, Ƴaawirde nden, e senndoore calɗi arani dɪn (demal-ngayna e oogirdɛ dɛn), dɪnmi dɪn (luusinji dɪn) e tanmi dɪn (cuudɪ gollirdɪ dɪn).

Yeeyirde nden (le marché)

Nokkuure fottirde maa aala fottinirdɔ henndagol maa lanndagol fii huunde, maa golle e ka coggu henndagol ngol toɗɗetee, adaduuji dɪn wattitee. Ngol konngol «wadugol ngeygu» holli wonndema yeeyirde nden no laatii kadi haldigal wonndungal e yeeyugol e soodugol keyeeji maa golleeji.

Aalaaji naatooji e toore (l'intrant)

E nder yewtere fii ngalu, si wiaama naatooji haray ko aalaaji naatooji e nder toore. No waawa wonde keyeeji arani moyɗɗinirdɪ dɪn, golle juudɛ dɛn ekm. Hella ka demal-ngayna no wona e misal Ƴolnirdɪ dɪn (lanngiri).

Heɓugol e huutorgol aalaaji naatooji e toore fii no huutorira dɪ, no wallira ɓeyditude nbawɗɛ toore nden addoowo golle, e aalaaji gollirdɪ dɪn fii no huutorira dɪ no wallira ɓeyditude doole toore nden, keɓal ngal e/maa yedɗere ngurndan addoowo golle e aalaaji dɪn on e/maa kiliyanjo makko on. Ko hasii kon, no woodi addoowo golle e gollirdɪ dɪn, humiido ka laamu e wondɔ kunfin hoore mun.

Toere nden (la productivité)

Humondiral hakkunde toere nden (e hitte maa e dɗuudɛere) e alhaaliiji maa e alhaaliiji goo (e hitte maa e dɗuudɛere) walludɪ no nde heɓora. Toere yaltitunde golle nden ko humondiral hakkunde hitte ɓeydiidɛ dɛn e adadu golle ɓanngirdɔ gollooɓe ɓen maa si adadu gollooɓe ɓen sowaama laabi adadu saaiiji (leeruui) gollaadɪ e mun dɪn.

Antanpiriisi [suuseeti] on (l'entreprise)

Giral wonangal hoore mun, hawtungal alhaaliiji sertudɪ toore, toirayɗi keyeeji e/maa gollirdɪ, hara no senndita keɓe coggu huutorgol alhaaliiji dɪn. E nder dɗun yuɓɓonndiro e golleeji ngeygu wano suuseeti mo sergitaaka jeyɗo dɗun, wano banki, giral demal e ngayna maa koperatiifu fii toore, ko dɗun woni antanpiriisi. Gire anndiraadɛ njulayaagal, maa wano minister waawataa wonude antanpiriisiji. Si ardii non, haray ko teral ngal laamu ngun gollirta.

Ponngonndiro ngon (la compétitivité)

Bayɗɛ nedɗo, santanpiriisi maa leydi tudagol pehe ponngonndirteeɓe mun wonɓe ka yeeyirde.

Cuudɪ e aalaaji, maa masinji (l'infrastructure)

Mo yurnitorii yaajere hagɗ'il, ontigi wiay ko hawtonndiral cuudɪ e aalaaji (masinji kafuuji moyɗɗinirdɪ leydi ndin: dɗate (tarawje), pooruuji, dɗate laana-njorndi, gaaruuji, gaawi, ponji ekm.

Ko ɓuri hertonde kon, ko alhaaliiji ngalu dɪn (tarawje, faltondire-woɗɗondirɓe (talifon), kuuran, ndiyan e km.) e huuwondiral (lekkolji, santirji santee (centres de santé) ekm.

2.2.1 Demal ngayna e oogirɗe jawle nder leydi (l'agriculture et les mines)

Ndelo ngon (la superficie)

Ndelo leyɗe ɗen, ngo fow maggo e die ɗen no renndini leyɗe demal e ngayna ɗen, pitaaji dɪn e leyɗe tutaade leɗɗe goo, leyɗe darnaade e mun, tunne buubude wondɗe e heneere, nokkuuje aalaama wondɗe e kene, die candi e die baharu.

Ndelo Lagine ngon ngo fow maggo, ko ngo km² 245.857.

Demal e ngayna (l'agriculture)

Ka yanɗere firo halfeere nden (no suudu limre Nasiyon ɗinii: Nations Unies) huutoririnde non, ko mottonndiral caloy demal e ngayna on tigitigi (wano ɗaaji demal leydi ndin), waɗno, pitaaji e yunngo-liyɗi (nanngo-liyɗi) nder Lagine, fayda jamaa golloowo on 88 teemedereel (88%) ko e ndun salndu ɗon humii. Tigitigi on ko remooɓe-ayna 95 teemedereel (95%) e yunngotooɓe, si golle goo alaa, 5 teemedereel (5%). Awa kadi, ko ka fulawaari ontigi tawata ɓeynguureeji ɓurɗi dɪn, miskindɗi haa feyɗiti keerol dɪn telenma 88 teemedereel (88%) e tentinii jamaaji wurɗi e nder miskinaaku ɓurngu e sattude ngun, 90 teemedereel (90%). E nder deme yeeyeteedɗi, demal e ngayna Lagine on no tawee e majji toore hottollo, tabitunde mo eɓɓindirii nde e toe goo, (hella toonuujii 17.000 hottollo sufaako hara ittaaka biyɗe), wondude e toore dimɗe seeda, ɗaa golleteede e luusin (fuɗɗe).

Demal e ngayna nguurordun (l'agriculture vivrière)

ɓurɗi lollude e toandɗe demal e ngayna nguurordɗi Lagine dɪn ko maaro, kafe, fonɗe, ɓiɓɓe tugi (e tunkori), bantara, banaana e pute lewnyude (weldɗe). Maaro no ɓuri gabbindɗi dɪn fow remeede (si hewta ngawri maa nbahe, muutiri maa maaja), kaaba e fonɗe, fewndo ɗoo, toore wumo kon no ɓuri few toonuujii 800.000. Toore bantara on, nguuree remeteedɗi ɓurɗi hittude Lagine goo, no hewtunoo toonuujii 900.000 e hitaande 1999. Tiga, toore mun no hottaa ko ɓadii toonuujii 200.000 (hara ko gume), no lintaa kaɗun kadi demal nguure ɓurngal e mawnude. Toore mun nden no jaarude yeeso ko tabiti gila fudɗoode duubi 1990. Demal e ngayna dɗi toandɗe mun hanndinaa e ɗaameede. Ko toandɗe wondɗe fii ɗanndu tigi tigi on (demal e ngayna yer ko ɗaamee pet) e ɗee handinaade e ngeygu (demal fii ngeygu).

Demal ɓeynguure (l'agriculture de subsistance)

Demal ɓeynguure no tinndini ɗaa demal leydi e gollleeji hawtonndirdɗi e mun, laatiidɗi, dɗi fow majji, antere fii ngurndan ka tawetee ko sonyetee kon fow ɓeynguure nden ɗaamay kisan, hara naatayɗi dɪn no fandɗi maa alaa, maa ko soodaadɗi, hara ko peccun gokkun nii tun e conyal ngal, naɓetee ka yeeyirde (luumo, maakiti).

Demal fii ko yeeye (la culture de rente)

Demal gasoowal naadude kaalisi, ko hasii kon, hara hidɗi hanndinaa e yeeyoyeede ka gaɗa (tentinii kafe, kakao, tiga e maaro), no seedi e demal fii nguurordɗi (dimɗe) hanndinaadɗi, ko ɓurikon, e ɗanndu ontigi ndun, kanko tigi.

Demal e ngayna yaltinteedun leydi ndin (l'agriculture d'exportation)

Kafe ko aranun e demal yaltinteedun (tonnu 10 haa 20.000 yaltinaadɗi e nder hitaande) kono ko yer peccun gokkun nii kafe on lontii, si yaltinteedɗi leydi ndin fow renninaama, mo taskorii toe fii luusinji dɪn: miliyaarji faran Lagine 11,1 e 1999, dɗun hawra 1,5 teemedereel (1,5%) e nder denndaangal yaltinteedɗi dɪn.

Ngayna (l'élevage)

Ko denndaangal golleeji huulandī haajitorgol munmuntēēji hoḍo faale wattugol dī keyeeji nguure fii ko faggitora maa ko yeeya.

Ngol konngol «kulle neaade maa faggaade» huutoraangol no yaajiri no haajitōree e fii kulle neaade dēn fow, no duubi majje foti woo, haaka dē woni woo, ko dē neanaa woo. Kulle buruure dēn no ittītaa e ngol konngol, si naa hara dē ayna dē neaa e nder joge. Kulle dēn ka hoḍo tawaade e nder on sifa dōn, ko dē koydē nay tosooke e njane, colli wiirōoji, ruḅooji (nyaaki) e bofo wiirōoji maa ruḅooji goo (bofo gilkooy suwaa: ber à soie).

Ngayna (needi) nai on no ḅuri jaalaade Lagine, no yahi ko ḅadii kolce miliyonji 2,4, adadu wondō e beydaade ko jokkonndiri, gila duubi 10. Danmi dīn (bei e baali) no yoni kolce miliyon gooto e feccere (1,5 M) e hoore kose on kadi no ḅadii koe 60.000.

Yunngo liyīl maa nanngo liyīl (la pêche)

Lagine no mari nanngirde liyīl ḅurde km² 42.000 anndiraade dūudīregol jawle ndiyan (liyīl e sifa mun). E 1997, senngo yunngo liyīl baharu on wallitōno 1,3 teemedereel (1,3%) toore leydi hawtaande nden (PIB) (lutti 0,5 teemedereel maa 0,5%). Ballal ngon senngo ka kaalisi teresoore Dawla on (halgal yunngo liyīl, ngeygu lisansi...) joopano 2,5 teemedereel (2,5%). Adadu ngaluuji toore hinaa ka yunngo liyīl baharu tun tiidīri, no tiidīri kadi ka candī (maaje maa beeli) e ka liyīl neaadī.

Pitaaji dīn (les forêts)

Fitaare ko hasiikon no siforaa wa mottōndiral fudūngal ka ledde ḅuri dūudude e fudānde leddeere wonnde e mawnidude, leydi ndin, pudī dīn e kulle ko humii e mun kon, no dī yuḅḅonndirori, dī jeyonndiri e keyeeji dīn e hitte ko ngal (mottōndiral) wianaakon. Maandino: E nder aduna on, pitaaji dīn no serti fota, tippude e yaasi on (jaangol maa nguleendi), nbaadi ledde dēn, taariika e ganndal leydi toḍḍaandi ndin. Leyde buy naadii sifoore mun laaḅunde konngol «fitaare» ngol ka ḅaawoore leydi maḅḅe. Lagine wadii pitaaji 394 e jeyal laamu ngun e hoore ektaaru (ha) 1,2 miliyon e 19,2 miliyonji ektaaru fudāndī hoore mun (pitaaji kinsi e wofiri, fitaare sukkunde ḅunni, heneere leddeere e ko nanndi e mun). Toore leyde gollirde no hunnbiti reesiyonji dīn fow, kono ko perfektir Nḅerekore on woni yeeso e mun. On reesiyon dōn jonnay kanyun tun ko ḅadii feccere toore kunte ledde fohaade newdīnaaka (12.000 m³ ko fandī woo e nder hitaande) e denndaangal toore luusinji dīn (40.000 m³). Pitaaji Lagine dīn no heḅude bononnda uuyudō inmodō e giiteeli buruuji dīn, e ḅantal ngayna, egga egga on, haa e demal satta sattawal ngal. Nokkeeli ḅuraadi toḍdeede dīn ko funnaange (Haute Guinée), e Fuuta Jaloo (Foute Djallon).

Oogirde dēn (les mines)

Oogirde no toḍḍōraa no giral maa golle ḅeenyal, golleeji nder leydi maa wondī e kene pettan, hara ko hasii kon ko luusin gollirdō kaayē (kaayē njanndi, jaaman, baafata, ...). Ngal giral no moyīniraa fii jasugol jawle (wano baafata, kanje, karsiini, ...). No siforaa dōo nii, oogirde no tawaa e sagara sakkitoro golleeji fii jawdi oogirdi, dūn ko sagaraaji tati: dāḅḅitugol ngol, jasugol ngol, e yaltingol huutora ngol. Fiira kala Lagine siwaa gaynude jasude jawle dē mari dēn, boksiti on (baafata on) no ḅaldīni sabuna hitaande kala toonu miliyonji 15 naatay, dūn no wadi leydi ndin tanmiri e nder to'ooḅe aduna ḅen. Oogirde dēn no naadude ḅuri 20 teemedereel (20%) ka moyīngol toore leydi hawtaande (PIB). Si feyīli e baafata on, Lagine no mari kadi margaasi kanje, jaaman e njandē (dē jasaaka).

ḅantal dowri ndin (le développement rural)

Salndu dowri ndin (demal, ngayna e yunngo) ko kaḅun woni ḅunndu yeḅal ngalu aranuru leydi ndin e ḅurooru addande jamaa on keḅe e golla-yoḅee. Ko ndu addanta toore leydi

hawtaande kon no hottaa ko ɓadii 24 teemedereel (24%) e 2000. Ennbere yeɓal mayru on, duubi 1990 fow no ɓuri ennbere yeɓal Lagine ngal, ngal fow maggal, toowude.

Laawol demal e ngayna (la politique agricole)

Si wiaama laawol demal e ngayna, yo nane denndaangal sariyaaji humondirdi e salndu demal e ngayna ndun e caldi goo siɗiidi don din, kono hara ko ka laawol ngalu e laawi humiidi e majji (huuwondire darnugol leydi ndin e km.) woni sariyaaji fii fewnitagol, feppindira e sariyaaji goo, hara hidi mari batteeji di happu hakindiido, maa hollugol (sappagol) niɓoodiiji yaajudi e sariyaaji lintadi ɓaawo doo din hara hidi mari batteeji neea happuuji, gila duubi 90 ji din, laawol demal e ngayna Dawla Lagine on, no toɗɗaa e nder Leeterji Laawi Bantal Demal e Ngayna. Arano majji on (Leeterji din) no fottanaa fii mun e 1991, dinmo on e 1998. Hidi faandii tigitigi on:

- toppitagol e fii no ɗaamete e heɓora hara koko yonata e hoore duɗɗingol toore e yedɗingol dɗate senndito ngon,
- wallitagol yeɓal ngalu ngun e nbuudi coggu yeeyoyaadi ka jananiiri din,
- ɓurtugol mojjinde keɓe jamaaji din, ko fewndii woo e hara no yanɗora toore nden, ɓurta moyɗinde to'annde golle demal e ngayna on,
- d'abɓana salndu dowri ndin jawle de yinɓe ɓen heerorta, hara de jeyaaka ka laamu, ɓeyda duytitagol Dawla on ka gollleeji ngeygu, ɓurta yedɗinde ɗaawoore nden e sariya on,
- ɓurta sennbinde yedɗere cuudi golle din e gire deme e ngayna den, jokkora ɓantal darnoodiiji e aalaaji gollirdi arani din,
- toppitoo e danndugol hunndaari ndin, huutorira no moyɗiri e no duumorta, keyeeji (ngaluuji) aalama on.

2.2.2 Luusinji din (l'industrie)

Golle luusinji din (la manufacture)

Toore keyeeji – e misal, paɗe, bagiiji, kamiyonje, kaydi, rajooji, moterji kuuran e dimɗe maraade (e nder pooti wano oliiwu maa tamaati...) – toiraadi junngo maa masin, iwdi e alhaaliji golliteedi (ɗun ko wano «guri» fii paɗe, maa «hottollo» fii bagi...).

Golle luusin no serindii haa feyɗti Lagine, no feppondiri e 4 teemedereel (4%) toore leydi hawtaande nden ka salndu dinmuru. Corfol ɗaamete e demal e ngayna no seɓii fattin, wonndude e antanpiriisiji wondi e gollirde ka caldi njaramji e biini wadirdi, luusinji beere e corfi hottollo e nebban tugi (nebban boɗejan maa ture).

ɗeeɓal (l'artisanat)

Sifooreeji ɗeeɓal din no sertiri tippude e certal leyde den, maa e diiwe den e certal naamuuji majji on. Wano Faransi, e misal, no lintaa ɗeeɓo, kala neddo wonando hoore mun maa wondo e huuwondiral, winndido ka nbukku mecceeji. Ndin nbinndin laabuddaari toɗɗoraandi sariya on, no hertini: “No haanaa maandinireede niimorji ka mecceeji din lintaa don, yinɓe ɓen e huuwondire den, hara gollintaa ɓuri golloobe sappo yobeteeɓe, golloobe kaɗun tun maa gollida e wobbe goo, tawa ko golle mecce toannde de humaaki e godde goo, woni ko moyɗinal maa moyɗintinal, maa gollanngol goddo maa wobbe goo golle humiibe e ɗeeɓal, tawa hidi maandinaa e nbukku wadiraado dekeree (décret)” Kaanadaa (Canada) kan, konngol “toannde ɗeeɓal ” ko nii jantora: “Toannde hertunde golle neddo gooto, hara hinde wonndi e nafa, hinde labaa, ko golle-junngoore, nde duudaa, no yelaa yo taw ko gooto tun gollu nde, ila ka nde fuddaa haa nde timminaa, tawa kadi alhaaliji golliraadi nde din fow fayda, ko ka nder leydi yalti, hara kadi le, si no gasa, ko e nder diwal ngal ” Ko hasii kon,

lasili golleeji njulaaku dīn, golleeji waaju dīn, mecceeji dī goddō maa yinbe gollanta hoore mun dīn, mecceeji demal e ngayna dīn no ittintinaa dōo.

Jeejnal no renndini golleeji buy e nder baɗɗeeji hattindī e sertude - ɗanndu, darno-cuudī, leso-ledde, cuudī-gollirdī (maa gollanngol goddō) ekm. Jeejube ben ko jon mecceeji yeddudī, bantooɓe, huutora ganndal-moyɗino ferungal fota (suudugol, mekanisiyenaagal laabungal, elektoronikiyaagal, fotogaraafuyaagal...) maa nbawdi jeejnal (lesa-kaayɗe, maho-paya...). Ko hasii kon, be waday golleeji dī wuurotaako e baawo mun, ɗaande woo (buuseyaagal, pulonbiyeeyaagal, gaaraasistiyaagal, takisimaaniyaagal, soferyaagal anbulaaansi...)

Janngirgol anparantiyaagal ko huunde dillinaynde heydintino feccere mawnde mecceeji jeejnal ngal.

Salndu jeejnal ndun no jogii (no kippi) telenma 15 teemedereel (15%) jamaa golloowo Lagine on, e hoore hindu huulani serindiive buy miskiɓe hoɗube ka cae e ka dowriiji.

Wano ka salndu demal e ngayna non, jeejnal ngal kadi no arsiika kadi, wongol d'uudireede golle juude, hara coggu gollirdī dīn no hoyi. Awa kadi, ngal okkay keyeeji e golleeji dī sattaa coggu hara soono woo gollinalji no fewndii, no addana gire miskiɓe ben keɓe. Lagine, faanda jeejnal ngal no yaaji fota hara hinaa ka mecceeji finaa taawaaji (juɗo-bireedi, fennbo maa mooro, maho cuudī ekm.), kono kadi hella ka oogirde e ka yunngo liyɗi.

2.2.3 Cuudī gollirdī dīn (les services)

Salndu gollirdī dīn (le secteur des services)

Telenma e salndu gollirdī dīn, ko ɓuri kon, hindu cinkindiri caloy tatoy yeeso dōo:

(a) Gollirdī antanpiriisiji dīn (postaaɗi e faltonndiralji wodaɗube, waaju e ballal, gollirdī fewndiidī d'abbito ganndal e bantal); (b) Gollirdī dī goddō maa yinbe heerori (otelji, baaru kafeeji, restoranji, golleeji fijiitirdī, golleeji hollirdī gannde, yaanalji, cuudī gollirdī fii golleeji nder suudu); (c) Fii golleeji cuudī. Wurin, wonde no senndindiriree ko ɓuri kon, cuudī laamu dīn e dī goddō maa yinbe heerori, cuudī wonndiigu arani dīn, cellal, needi e jannde, ndiyan, laɓɓino, ballal jamaa, ɗaawoore, fii laamu e km.). Ko jamaaɗi miskiɓe ben loani naatugol ka cuudī arani kon, no laatii etirde mawnde miskinaaku ngun e ko fadɗi e aaninde jamaaɗi e lanbe halfinaaɓe fii taskal e laatingol laawol d'uytugol miskinaaku ngun.

Njulaaku ngun (le commerce)

Salndu njulaaku ngun no soomi caloy d'ɗoy: ngeygu tayugol e ngeygu saadagol. Ko ɓuri kon ngeygu saadagol ngol no humondiri e moyɗintingol (wattugol) alhaaliiji nder suudu wonndude e wattugol oto, ko d'un wadī si tawii, haray dīn golleeji, ko hasii kon, no hawtitaa nokkunngootu.

Taskagol ɗiɓoodi ngalu Lagine ngun no wonndi e caldī tati keɗi ka hunnugol toore leydi hawtaande. Salndu dowri ndun (demal, ngayna e yunngo), oogirde d'en, e njulaaku ngun, ɗaamirde wattidi e otelji dīn). E nder dīn caldī tati, aranuru ndun ko 18 teemedereel (18%), dīnmuru ndun 16 teemedereel (16%), tanmuru ndun 27 teemedereel (27%) marani toore leydi hawtaande nden. Doole yeejnal ngalu ngun yowoto, yer feccere moolanaande e hoore bantal dīn caldī. Konole, fiira kala d'oworde mawde d'ate demal e ngayna leydi ndin, oogirde d'en no hattinaa e townede e nder Antere fii Uytugol Miskinaaku Lagine, laawol njulaaku hag'giigawol no ɗakki fahin.

Jinnduru ndun (le transport)

Salndu fii jinnduru ndun no hattini e humondirde e njulaaku ngun. Lagine ko calun tarawkun (wallu kun ko ɓadii 95 teemedereel (95%) yaha-ara yinbe e jawle), jinnduru ka baharu (ɓurdun

d'un e haajuuji d'in, si wonaa iwdi ka oogird'e d'in ko ka pooru otonoomu Konaakiri rewraata) e kadi, jinduru laana ngorndi ndun (fewndo d'oo ko e jinduru boksiti on hatti).

Calun taraw kun, kankun kan, hikun mari d'ate dowri, d'ate leydi ndin e d'ate mawde yawtud'e (lunnbud'e) keeri, yaari ka leyde kawtalje men. Nbaadi bantal salndu jinduru ndun no waawa ka etiree nooneji buy : e misal rewruugol sukkeendi d'ate d'en – ka nder leydi men – (2,7 km e nder km² 100 kala, hitaande 1997) e teemedereel d'ate moyye (25 teemedereel maa 25% hitaande 1997).

Ka dowri, 0,4 teemedereel (0,4%), e nder cae goo (tufule goo) ko 6 teemedereel (6%) e 16 teemedereel (16%) ka hitaande (1994/95). Anngal d'ate (moyye) hewtird'e nokkeeli goo e sattere coggu jinduru ndun no wona, kaɗun kadi al'alaamaaji mawdi miskinaaku. Sabuna di d'uytay d'ate hebird'e laabuddaaji feyyingol toe d'en, d'uyta ponngondiro toe d'en, sattinora coggu naatooji ka toore d'in.

Salndu Banki ndun (le secteur bancaire)

Salndu banki ndun no hawtinndiri antanpiriisiji fii jamaande, d'un ko antanpiriisiji di golle mun woni henndagol kaalisi kaliifuuji maa kaalisiji yobitoyteedi e junngo laamu ngun, maa jonnugol jamaale e innde mun kanyun tigi.

Siforgol nii salndu banki ndun no ittiti giiseeji banki gollaydi e baawo goddo d'in kono hindu tawnori antanpiriisiji (sikirsalji) wallitotoodi hakkunde banki on e huuwondiraaɓe mun goo e nokkeeli gollirdi ebbonditoodi e sifa d'in. Salndu fii cuudi kaalisi e kaydiiji mun (wattidi e birooji jamaale d'in, suuseetiiji d'in kaadi e aalaaji gollirdi, antanpiriisiji jamaande-baay, luwayee wonndude e cuudi asiransi (kaalisi pansiyon) e salndu gasayndu wafede feere ko hinaa soonowoo.

Lagine, bunndu hagiigaaru kaalisi sincirdu antanpiriisi ndun, ko aaden maa beynguure (74 teemedereel 74%) bonndata, (maranta) hoore mun; bankiiji heeroral d'in, cuudi jamaale e tontinji d'in, ko yer 3 teemedereel (3%) yinbe ben tunn woni e huutorde d'un (1994/95).

2.2.4 Darnoodi ngalu (l'infrastructure économique)

Huutoral jamaamo kuuran (la consommation d'énergie)

Moyyingol kuuran arano (e misal sunnugol kennbu maa karsiini) e d'inmo (e misal kuuran toiraado ko inmori e karsiini), inmorde e bulli kuuranji d'in fow wattididi e waylo bulli arani d'in. Renndo ngon no feppondiri e jonnande toaade kuuran, hottoraade e kennbu ko de ebbondiri. Lagine, huutoral kuuranji finaa-tawaaji d'in, tigitigi on, ledde ukketeede, no lontii buri 95 teemedereel (95%) huutoral kuuran ngal, ngal fow maggal.

Faltondiro wodondirbe (les télécommunications)

Aduna faltondiro wodondirbe on no hattini e jiibaade. Heydinalji nbyala d'in no jokkondirde e nder fonndital taweteengal soonowoo no burta tun uuyude, no karha waylondiralji jamaaworeeji e sariyaaji e leyde d'en fow.

E nder Afriki on, no faltondiro wodondirbe fewndori non moyyaa mo ndartirii, denndaangal todordi anndaadi faltondiro wodondirbe ben d'in fow, jikkinoraadi goole faltonndiro wodondirbe ben. Reezoo (réseau) talifon e nder Afiriki no jogii dii jikkuuji hakindiidi:

(a) Sukkere talifon (adadu d'ate talifon fii hodube 100) hakkunde 0,3 teemedereel (0,3%) e 0,8 teemedereel (0,8%); (b) donngal gollirdi di kelɗaa (fandere bannduji, yedfere d'uytaande, ekm.); (c) coggeeli hattudi e sattude (talifonugol hakkunde cae Burkinaa Fasoo diidi wodondirde 5,5 F/m no buri sattude e dii Paris / Loos Angeles (2,93 F/m e iburiilu 1997, mo rewrii Faransi téléc.).

Mo ndartirii ngorndi Afiriki ndin, ontigi yiay gire tati sertude no yaltita: (a) date 45 fii hodube 1000; 58 fii Misira (Egypte), 101 fii Afiriki jamaamo (Afrique du Sud), 48 fii Boswanaa; (b) laamal meere (l'arc du vide), gila Lagine haa ka leyde ka nder Sahara nabi aynde Konngo no hattini loirde aalaaji, jaasiri d'ate talifon e yer 2,5 fii 1000 yinbe; (c) leyde gaaɓe baharuuje d'en ka

himaange e ka funnaange, si Lagine ittitaama, Laberiyaa e Soomalii ittitaama, no mari, burde d'en, hakkunde date talifon 2,5 haa 10; Senegaali e Gabon tun no dow, no jogii, araniri ndin tun date 13, d'nmiri ndin 32.

Lagine hella ka salndu faltondiro wod'ondirbe adadu marbe niimoro talifon 6en hari ko 10.000 e 1995, 68.000 e 2000. Adadu talifonji nder cuudi d'in hari e 2000 ko 0,05 fii 1000 yinbe.

2.3 Jeyal laamu (l'administration publique)

Senndodal laamu (la décentralisation)

Yettugol nbawdi fewjoore e jogital giral suudu mawngal laamu jonna gire cewde ndun suudu laamu wooturu. E misal Ministirbe leydi ndin no halfina golle mun goo Pereftee on, on fewja fii majje.

Senndital laamu ngun (la déconcentration)

Nabugol nbawdi fewjoore e jogital ka caldi leyiji suudu laamu ngun.

Inminal (la délégation)

Yettugol nbawdi fewjoore e jogital suudu laamu fewjanteendu (e misal humiindu e Dawla on) naɓa e suudu laamu wonanndu hoore mun maa fayda.

Henndinal (la dévolution)

Yettugol nbawdi fewjoore e jogital suudu laamu ndu wootanaaka henndina suudu laamu wootanaandu.

Hejjindino (la subsidiarité)

Sariya wiido laamu teriwu ngun ukkitike woo hara ko d'nmitungol, maa beyditugol nde tawi laamu yannyaangu ngun (ley teriwu ngun), bay ko hasii kon, hingu ɓuri ferude (antande) no hawri, e satteendeeji.

2.4 Salndu heeroral (le secteur privé)

Denndaangal antanpiriisiji heeroraadi, hara hoore manankun mun kun, ko jeyal yinbe hertube maa wonndiiguuji heeroraadi.

Bawde toore (la capacité de production)

Toore hattunde e keldude woodunde, aalaaji toore woodudi (woodaadi).

Wattugol jeyal halalwal (la privatisation)

Ko ittugol e jeyal laamu watta jeyal heeroraangal, maa waylugol jeyal laamu wattangal jeyal heeroraangal.

Nawaare (le risque)

Halfeere feereere fota, haanunde yeddiinde. Ka mecce fii hebbugol adintina no yewtee fii nawaare bonunndaaji gasaydi jiiɓitude hunnugol faaleeji, dillina hayrunalji ka toande, tawa di gasay lorrude tabital antanpiriisiji (Suuseeti on). Nawaare taweteende ko huunde gasoore wadu, sennditoo wona pecce didi waylotooɗe:

(a) Ittiri yaltitugol nden huunde, (b) Ittiri bonunndaaji di nde (nawaare) dillinta d'in hulɓinori wo. Fii yo nawaare nden hakindo, yesooɓe hebbannde ɓen reway gonngal e dee date doo didi, huutora sariyaaji hebbannde d'in e/maa joddiina aalaaji maa ebbere jonnindiro juude.

Fewjoore huuwondiral (la responsabilité sociale)

Ndee halfeere humondirnde e ɲinnugol antanpiriisiji ɓantal duumotoongal no wonndi e lowe tati : lowre ngalu (keldere e hitte), lowre huuwondiral (fewjoore huuwondiral) e lowre hunndaari (fewjoore hunndaari).

Antanpiriisiji dɪn si no faalaa teddinde dɪi sariyaaji, no haani ɓurtude wattude yili e anndeeji denndaangal hawtuɓe ɓen fow : ngalu gollooɓe ɓen, kiliyanɓe ɓen, addooɓe marsandiisiji ɓen, adduuɓe kaalisi e keyeeji gollirdɪ ka moɓoɓe ɓantal, dɛn wondɛ e sennbinnde tamauuji jamaa yinɓe ɓe alaa ka laamu ɓen e nokkuure antanpiriisi on. Ko wiugol antanpiriisiji dɪn yo datito inmanoo fewjirgol fii no jamaa on ɓantora, battinira kuugal e ɲaa pehe yɛttaadɛ dɛn e hoore lowe, wano ka yinɓe, ka sawrugol, ka nafugol (maa lorrugol) nokkuure nden ekm. ɉun non, no hitti fota hannde, no wela ɓee wonɓe e ɲawlude maa okka kaalisi e keyeeji gollirdɪ. Kodun bawɛ antanpiriisi on ka moyɻingol golleeji e ɲeeɲal makko ngal, e hella nden lowre no raaɓude kisan bawɛ makko dɛn ka ngalu.

3 Laawol huuwonndiral (la politique sociale)

Laawol huuwonndiral (la politique sociale)

Ko kuude tewaade huuwaa, faandiide waylugol no jamaa on maa no gire feereje goo wuuriri non, fewnita ɓurdalji huuwondiral dɪn, dɪn ɓurdalji dɪ yaadu alhaaliji ngeygu sinci, maa acci no tawri ka nder ngaluuji wondɪ kunfen hoore mun. Aalaaɲi dɪn ko yo fewnito, jonna keyeeji e golleeji dɪ yoɓintaake maa dɪ sattaa coggu, sagalle e denndaangal waɗaadɪ fii senndito keɓe. ɉen cendɛ ko gila e sartiiji golle dɪn (neeɓere njoddihun, fowtannde, jannde tabitunde) ka laawol ɓeynguure (njoddi ɓiɓɓe, huɓindal jibinandɛ dɛn ekm.) needi ndin haa e fii ngurndan dɛn e nokkuure nden.

3.1 Calɗi huuwondiral (les secteurs sociaux)

Calɗi tigitigiji dɪn ko needi ndin e cellal ngal. ɉunle, ittiri faaleeji dɪn yanɲi dɛte huuwondiral dɛn, nden tinndinoore no waawaa yannyeede fii ukkitugol e mayre ndiyan dɛn kadi, ɓantal fulawaari ndin, jaso tarawuje dɛn, ɲaawoore nden, fii cae dɛn. E nder calɗi ko ɓuri hittude, ko ko tawi antere fii dɹuytugol miskinaaku ngun, ko heewi kon, haray no waɗanaa cuudɪ gollirdɪ leydi ndin, taweteedɪ no fewti yinɓe miskinɓe ɓen (jannde paykoy koy, ɲawndirdɪ ente maa nawnaaje arane ekm.).

3.1.1 Needi e jannde (l'éducation)

Anngal wawgol jannga winnda (l'analphabétisme)

Ko wianaa anngal jannga winnda ko kala nedɗo mo waawataa jannga winnda, faamora winndannde ndaɓɓere, welnde fii, sifiinde fii piiji humondirdɪ e ko ontigi ɲallata huuwude.

No wianaa kadi anngal jannga winnda, kala nedɗo taweteedɗo ko ragame (adadu maa limre) innde mun maa konngol hunnjaangol, ngol fow anndi tun waawi janngude.

Ennbere hellifaaɓe ɓe waawataa winnda jannga (le taux d'analphabétisme des adultes)

Teemedereel (%) yinɓe marɓe ɓuri duubi 15 ɓe waawataa winndude jannga, hara faamoray, winndannde welnde fii e hoore ngurndan maɓɓe ɲallal maa waɗa limooje weldɛ fii (fii dɹuytugol, ɓeydugol, sowgol e sendugol).

E wie nbinndin anndugol ittiri jamaa on, wannooɗo e 1996, ko 25 teemedereel (25%) yinɓe hellifaaɓe, marɓe maa ɓurni duubi 15 tun waawi jannga winnda e 1974. Ko fottananoo ka fii ɉantal Nedɗanke (1999) eɓɓoore Nasiyon ɉinii fii ɉantal Ennbere winnda jannga hellifaaɓe Lagine ɓen, adadu mun hewtuno 37,9 teemedereel (37,9%) e 1997, dɹun hawri ennbere ɓe waawaa winnda jannga ɓen ka hellifaaɓe ko hella 62,1 teemedereel (62,1%).

Anngal nbawdi winnda jannga ka nder beyguureeji (l'analphabetisme des familles)

Lagine, tawaama tiidere miskinaaku ngun no humondiri e jannde jon galle. E 1994/95, e nder beyguureeji dī jon galle mun waawataa winnda jannga, hari 62 teemedereel (62%) no ka ley miskinaaku, jannguɓe ka pirimeeri (lekkolji tosooki) ɓen 42 teemedereel (42%), jannguɓe ka duɗal mawngal (université) ɓen kan, ko ɓe 5 teemedereel (5%) tun.

Nbawdi winnda jannga (l'alphabétisation)

Ɓeydal bawɗe neɗɗo e winnda-jannga winndannde welnde fii, e hoore ngurndan jallal ontigi, tawa kadi ontigi waɗoray limooje ɓeydugol, d'uytugol, sowugol e senndugol, hara ɗe luggaa. Ennbere bawɗe winnda-jannga humondiral hakkunde adadu hawruɗo (hakindiido), yirde hawtuɓe duuɓi wawnde winndude-jannga, e denndaagal jamaa nden yirde, e nder hitaande toɗɗaande – ko teral hollirgal ɓantal neɗɗanke Nasiyon Jini.

Ennbere nbawdi winnda-jannga hella e diiwe ɗen, nokkuureeji ɗin e wonande gorko maa debbo (le taux d'alphabétisation selon les régions, les milieux et le genre)

Ennbereeji winnda-jannga ɗin ko ɗii ɗoomaandinaa: 13 teemedereel (13%) funnaange (Haute Guinée); Fuuta jaloo (Moyenne Guinée) 19 teemedereel (19%); Foore (Guinée Forestière) 23 teemedereel (23%); 26 teemedereel (26%) Daande Baharu (Guinée Maritime). Ka cae, ɗii ennbereeji ko 60 teemedereel (60%) ka worɓe; 36 teemedereel (36%) fii rewɓe ɓen. Ka fulawaari ɗii ennbereeji ko 25 teemedereel (25%) fii worɓe ɓen e 6 teemedereel (6%) fii rewɓe ɓen.

Boobo e entereyaagal (la petite enfance)

Alhaaliiji heɓayɗi paykun, ka nder lebbi arani ngurndan makkun, jokkayɗi kun ber hikun wuuri. E hille, ngun jamaanu hag'ig'awu ɗon no fandī ko wattantee yili e mun, ka nder laawi (polotiki), ka eɓɓooje, ka fii kaalisi naatooji e fewjanteedī laamu leyɗe. Laawi fii jamaanu boobo e entereyaagal no heewi wallude (paykun) ka heɓugol needi, waawa jannde, ado naatude lekkol. Ɗate tawnuɗe (jamaa on) ɗen no renndini cellal ngal, nguuree on, e needi paykun fii ɓanntal hag'gille, ka ɓenmbugol jikkuuji wondiigu ngun ka heɓugol ganndal.

Neede (jannde) ka lekkol arano (l'éducation primaire)

E nder leyɗe aduna ɓurɗe ɗen, «needi (jannde) aranere» no tinndini fii duuɓi 5 maa 6 jannde arani lekkol, hasiidī wonde laabudda, hara hidī hertinanaa fayɓe ɓen. Ko Ɗuri kon needi (jannde) araniri ndin no fuɗɗī hakkunde duuɓi 4 haa 7.

Ennbere ngurre naato lekkol ka suudu aranuru (le taux brut de scolarisation au primaire)

Adadu lekkolɓe naadaaɓe ka lekkol arano, ɓannginiraadun ennbere teemedereel (%) jamaa duuɓi fottanaadī no feppi e ngol bittol jannde. Ennbere ngurre naato lekkol, nde tawnoo etirdun eɓɓano, tigitigi on bawɗe naado lekkol fayɓe marɓe duuɓi naatirdī lekkol ɓen, ɗun etirdun no waawi ɓurde 100 teemedereel (100%) ɓay suudu wooturu no fillitoo, fayɓe goo no neebina naato lekkol ngol (haara duuɓi naatirdī fottanaadī ɗin feyɗi).

Ennbere ngurre naato lekkol Lagine ko 29 teemedereel (29%) hawrunoo e 1989. E 1999 ennbere ngurre nato lekkol ngol ka lekkol arano beydii haa 53,5 teemedereel (53,5%), tawi si leyɗe Afiriki Sahara wonɗe jaamo ɗen, denndaangal majje, ennbere hakindiinde mun nden ko 72 teemedereel (72%) hawri. Ennbere ngurre winndo lekkol Lagine on iwno e 27 teemedereel (27%) e hitaande 1990 ari e 57 teemedereel (57%) e 2000. Ennbere ngurre winndo jiwɓe ɓen iwi e 17 teemedereel (17%) e 1990 ari e 44 teemedereel (44%) e 2000.

Ennbere laaʼbunde naado-lekkol ka lekkol arano (le taux net de scolarisation de l'école primaire)

Ennbere laaʼbunde naato lekkol arano etay annda ko fayʼbe njelo marʼbe duubi naato lekkol newnaadi dɪn ka lekkol arano wonʼbe e jannugude tigitigi, e hitaande wootere nden. ʼDun no limora wattugol adadu fayʼbe witto duubi fottanaadi naato lekkol wonʼbe ka lekkol arano ʼben, adadu fayʼbe ʼbe duubi feppudɪ. Ko hollirdun yedʼɗere denndaangal alhaaliiji jannde nden. No ʼburti ʼɓattorde 100 woo, ko non ʼburtirta ʼɓannginde alhaali needi (jannde), ndin, dɪ denndaangal majji, hidɪ hanmani naado lekkol denndaangal fayʼbe fewndoduʼbe e duubi naatugol ʼben (needi maa jannde aalamayankeere).

Lagine, ennbere laaʼbunde naato lekkol nden, wonno 41,5 teemedereel (41,5%) e 1997, tawi nden hitaande leyʼɗe wondɗe fii ʼɓantal dɛn fow, 85,7 teemedereel (85,7%) e 56,2 teemedereel (56,2%) fii leyʼɗe Afiriki wondɗe ka ʼnaamo Saharaa dɛn denndaangal majje.

Ennbere lekkolʼbe-jannoowo (le ratio élèves-maître)

Yuʼɓɓondiral hakkunde adadu lekkolʼbe e adadu jannoobe. Hingal (yuʼɓɓondiral ngal) lontii adadu hagɪngɪndɔ hakkunde lekkolʼbe e janngidɪ. Yuʼɓɓondiral hakkunde lekkolʼbe: suudu janngidu feyɻiino 41 teemedereel (41%) e 1990 hewti 43 teemedereel (43%) e 2000.

Ennbere ngurre naato-lekkol jiwʼbe, ka lekkol arano (le taux brut de scolarisation des filles dans le primaire)

E nder kinnde huuwondiral e ngalu kala alhaaliiji miskinaaku ngun anndoto e nedʼɗo gooto, hewta no sertiri woʼɓbe e yinʼbe ʼbeynguure wootere nden. Rewʼbe ʼben, fayʼbe jiwʼbe ʼben e fayʼbe worʼbe ʼben, ko ʼburi kon, ko kaɲun ʼɓurata tanpude. Ennbere ngurre winndo lekkol jiwʼbe Lagine iwii e 17,3 teemedereel (17,3%) e 1990 ari e 44,3 teemedereel (44,3%) e 2000.

Needi [jannde] ndin ka lekkol dɪnmo (l'éducation secondaire)

Needi lekkol dɪnmo no jokkondiri e needi lekkol arano on. Si ko ko nanii kon, needi lekkol dɪnmo on ko ka hitaande jeedɪdɓere needi fudʼɗotoo, o jokka haa ka hitannde sappaʼbere ko fandɪ wo. E nder ʼɓurɗe dɛn e leyʼɗe ʼɓantiidɗe dɛn needi lekkol dɪnmo on no wonani fow laabudda. Certal needi lekkol arano on e lekkol dɪnmo on no waawi sertirde no leyʼɗe dɛn sertiri non.

Needi [jannde] lekkol tanmo on (l'éducation tertiaire)

Needi lekkol tanmo on no jokkondiri e needi lekkol dɪnmo on. ʼDon ko dɓaʼɓbirde darja ganndal (needi (jannde) toowundi), maa ekkitorde ʼneenyal yeeso lekkol dɪnmo on.

Needi [jannde] fii mecce (l'éducation professionnelle)

Ko needi walloori hara tonngaaki moyɻɪnde ngurndan meccejan. Hindi (needi) waawi taweede e needi lekkol dinmo on e/maa needi lekkol tanmo on. No haani tawde needi mecce no fewti mecceeji wiaadi naamuuji e misal mecce minisiyeeyaagal (kandari yaagal) mason yaagal, mekanisiyen'yaagal, bulanseeyaagal. E nder noone neediiji (janndeeji) goo janngoove mecceeji ʼben tawete ka jannde mun fatten, e misal, ʼbe wona anparantiibe (ekkitotoobe).

Daʼɓbitere [dɓaʼɓbere] ganndal (la recherche scientifique)

Daʼɓbitere ganndal no todɗii gollirgol kagɻɻɪl, taskora cendɗe fow hara siccaali haaʼbaali, e nder duumaare, rewra laawol ndaara, yurnitoo, ndarta, eʼɓbindira, taskoo. Ko hasii kon, ontigi senndiray hakkunde dɓaʼɓbital laaʼbungal ngal (golleeji dɓaʼɓbital wadɪraangal fii yaaral-yeeso, si yaasi on (ganndal ngal hinaa huulangol ʼɲinnugol golle faandaaɗe wo) e dɓaʼɓbital wadɪraangal

neenyal (golleeji d'aabbital waad'iraad'i fii siyansi (ganndal) on yaara yeeso yeeso, hara ko golle neenyal faandaa.

3.1.2 Cellal ngal (la santé)

Tamau ngurndan (l'espérance de vie)

Adadu duu'bi hakindiid'i, d'i yin'be giral wuuri, no yannye kadi, wiee adadu duu'bi d'i ned'do mo duu'bi goo arsiketee (gasata) wuurude fahin. Tokora: ngurndan hakindiid'an hara faytindiraali d'un e juutere ngurndan tany'inaande, d'un ko ngurndan d'an ned'do gasetee tany'ineede, d'an fey'otaako: gootel e nder d'id'i (1 sur 2). Juutere ngurndan tany'inaad'an ko y'ial senndito duu'bi, tamau ngurndan non, ka'nun kan, ko hakindaare senndito ngon. Tamau ngurndan no limora rag'ame alluwal maydeejji.

Tamau ngurndan ka jibenegol (l'espérance de vie à la naissance)

Adadu hakindiid'o duu'bi tany'inaad'i gila ka jibinannde, tippude e ennbereejji mayde d'i giral duu'bi kala tany'inanaa hitaande fewndiinde nden e jamaa g'aabaad'o e mun on. Lagine, tamau ngurndan d'an ka jibineede wonno duu'bi 54 e 1999, tawi sittii, si e'bbindiraama e tamau mo duu'bi 45 on e 1983. E wie rag'ame Nasiyon J'ini (Nations Unies) d'en, tamau ngurndan ka jibineede Lagine iwii e duu'bi 36 e 1970, yahii e duu'bi 46, 5 e 1997.

Ennbere maydeejji d'in (le taux de mortalité)

Ennbere hawtaande maydeejji d'in jantanaande hod'u'be 1000, ko humondiral hakkunde adadu faatunndeeji d'in e jamaa hakindiid'o leydi e nder hitaande wootere.

Ennbere maydeejji Lagine d'in wonno 14,2 fii 1000 e 1999.

Ennbere teetunnde boobo'be (le taux de mortalité infantile)

Teetunnde boobo'be no firiri, no laabiri, mayde boobo'be jaasun'be hitaande. Hinde jogoraa wano hollir'd'un toowere maa joltere wonndiral e ngalu jamaa on. Anndugol teetunnde boobo, yaadu mayre e sabuuji mayre no yoni ko naawiree yed'dere e toowere na'wandiiguuji d'in e lekkee humod'ir'de e jibinannde d'en, kono kadi no sattiree, hay si faandanaaka, bantal huuwonndiral ngalu e jamaa on. Jippagol teetunnde boobo'be ben ko huunde hittunde ka martito denndaangal maydeejji gire jamaa on fow, ka yiltonndiral jamaanuuji. Si tawii teetunndeeji boobo'be ben no yayli (sadi), juutere bald'e (ngurndan) hakindiinde nden haray no buri toowude. Ka leyde hattind'e bantaade teetunnde boobo'be ben ko, maa no haanunoo wonde, jaasunde 10 fii 1000.

Ennbere teetunnde boobo'be Lagine nden, iwano e 136,3 fii 1000 (136,3 pour 1000) e 1992 ari e 98 fii 1000 (98 pour 1000) e 1999. E wie rag'ame Nasiyon J'ini ben, ennbere teetunndeeji boobo'be Lagine ben wonno 197 fii 1000 (197 pour 1000) e 1970 ari e 126 fii 1000 (126 pour 1000) e 1997. Humondiral hittungal no woodi hakkunde needi e jannde neene'be ben ka'nun e cellal fay'be ben, hara ennbere teetunndeeji fay'be ben no burti sukkude laabi d'id'i, ka neene'be be janngaa ben 112 fii 1000 (112 pour 1000), jaasi ka mar'be needi e jannde ben (61 pour 1000).

Teetunndeeji ente d'en e fay'be ben (la mortalité infanto-juvénile)

Doo ko fii teetunndeeji fay'be be hebaali duu'bi jowi ben.

Ennbere teetunndeeji ente e fay'be Lagine ben, humondirnde tigitigi on, e na'bbeeli raa'booji (nawna-jonte, nyaw-jope, dogu-reedu) e anngal na'ndu moy'uru iwano e 226 fii 1000 (226 pour 1000) e 1992 ari e 177 fii 1000 (177 pour 1000) e 1999. E wie rag'ame Nasiyon J'ini d'en, ennbere teetunndeeji ente e fay'be Lagine ben, nokkuureejji hod'aad'i d'in no serti fatten. Gila e 1992 haa e 1999, teetunndeeji ente e fay'be ben iwano e 275,8 fii 1000 (275,8 pour

1000) ari e 210, 6 pour 1000 ka fulawaari (dowri), e hoore ka cae, nde iwno e 175,5 fii 1000 nde ari e 148,7 pour 1000.

Luttere e reedu (la mortalité maternelle)

Luttere e reedu ko mayde debbo reeduujo e nder reeduyaagal ngal maa gila jannnde o jibini haa tinma balde 42, haa nde woni woo, e nder nden tunnbere don, ko woni sabu makko wo, hara no humondiri e reedu ndun, maa jawndagal mayru tawa wonaa ak Sidaan, wonaa kawral.

Luttugol e reedu ko noone dadi: (1) wo66e ben, mayde mun haray sabu on ko e reedu ndun tigi humii: dun haray ko tanpere duudi (ka reeduyaagal), maadun ka nata sattudo, maadun tanpere battane jibingol ngol) si ontigi wallaaka jibingol wano operasyon; si godun yejjita e nder makko, e nder operugol maa si jandagan ngal feewa moyya, maadun kala ko yani, tawa ko godun e dii lintadi doo woni sabu mayde makko nden; (2) wo66e ben haray reedu ndun walliti be do: kenen haray yettugol reedu ngol taw nawnaare no ka banndu. Kenen kadi be heba jaw on hara ko be reedu, kono hara on jaw humondiraa e reedu ndun. Kono bay reeduujo wonaa meho, reeduyaagal ngal waylay ontigi fewndo don on, ngal tiidina nawnaare nden haa nde ronka heyude. E ebbere ragame Nasiyon Jini den, ennbere luttere e reedu Lagine nden hari ko 1600 e nder jibinande 100.000 e 1990 e wie DSRP, ko neenee6e 666 maayi e nder jibinande 100.000, e 528 e 1998.

Ennbere jiidi (le taux de natalité)

Adadu jibinande e nder hitaande ber yin6e 1000.

Ennbere jiidi Lagine ndin fewndo doo ko 42,5 jibinande yin6e 1000 kala. Winndito yin6e e cuudi hitaande 1996 (wee6itaa e hitaande 1997), hara ko jibinande 40 fii 1000, e hitaande 1996.

Anngal nyannu moyfuru (la malnutrition)

Ko wonugol neddo tawetenoodo no mari janndu yonayndu, kono tawa ndu renndinaa jaameteeki di banndu nedanke hanndi e mun din fow. Dun ko wiide on neddo no lelliraa piihoy taweteekoy ko laabudda njanduki tagaado. Lellireede njanndi, teewu, dakanmeeji (witamiin), dun wontana ontigi nawnaaje.

Ennbere kutu jiidagol (le taux de fécondité)

Adadu 6i66e yeru debbo gooto (tokora: al'alaama wee6ere jiidi).

E wie ragame Nasiyon Jini ben jiidi Lagine iwi 7,0 debbo kala e 1975 ari e 5,5 debbo kala e hitaande 1997. E wie ragame yaltinaade ka DSRP nden ennbere iwu 5,7 debbo kala e hitaande 1992 ari e 5,5 debbo kala e 1999. Ennbere jiidi gasayndi okkude maw6e ben yeru 6i66e haanu6e lontaade6e ben, dun ko wano 6i66e dadi ko ennbere lontal. No lontal ngal tinmiri (e maanaa si 6i66e lontotoo6e dadi jibinaama e galle kala) haray duudugol jamaa on hatti.

Ennbere marke (la couverture vaccinale)

Ko wietee ennbere marke ko ittiri jamaa nokkuure ko markii; maa ittiri ko feccere goo e on jamaa markii, noone no nden feccere sifori wo. Telenma ka marke, Lagine yaarii yeeso fota hakkunde hitaande 1988 e 1993. Hakkunde 1988 e 1998, ennbere marke den iwno e ko jaasi 5 teemedereel (5%) ari ko 6uri 62 teemedereel (62%).

Konole, e hoore golle makko marke den no tabiti gila e lannoode nden tunnbere, ennbere marke den no burti loande ko jamaa Lagine on fow hatonjini e mun kon. E hitaande 1999, hara ennbere marke den hewtaa 60 teemedereel (60%) fii marke mawde den dun ko DPC3 (Diphthérie, Tétanos, e Coqueluche), e Polio (Polio 3), Feti, e marke fii tétanos (VAT2). Don

kadi, burondiral ngal no e kene. Si tawii Konaakiri, faybe gaynaabe markeede ben, ennbere mun, ko 51,1 %. E nder Fuuta Jaloo on (Moyenne Guinée), e maanaa, ennbere ben faybe gasube markeede ko 22,4%.

Kutu yaadu labitaani (l'accès au service de santé)

E nder Lagine, ɓuri 50 teemedereel (50%) jamaa, on ka fulawaari, koɗooli mun dɛn no wodɗiri labitaani on kilo jowi. Ko ɓadii 20 teemedereel (20%) no hodɛ ka wodɗiri labitaani mun on kilo 15. E hoore dɛn, en anndintinay wondema 48 teemedereel (48%) medesinbe (doftooruube) ben, 51 teemedereel (51%) saasu-faamuuɓe (e maanaa aynaybe, wallitoo reeduuɓe ben haa ɓe jibina), 39 teemedereel (39%) enfirmiyerbe ben (e maanaa ɓee dɔo ko dɛnmoobe saasu-faamuuɓe ben, ka medisiiini seneral (Médecine Générale) ɓee dɔo fow ko Konaakiri moobii no gollande 15 teemedereel (15%) jamaa leydi Lagine ndin fow.

Dun dɔo holli wondema, Lagine dɔo, ɓeynguureeji miskindɛ dɛn (tanpuɗi dɛn) taaganaaka ɲawndagol ka labutaani E nder 20 teemedereel (20%) wonbe e ɓurbe tanpude ben ko 12 teemedereel (12%) pet yahata ka labutaani si nawnii, dɛn le e nder 20 teemedereel (20%) yinbe yaajiraabe ben (e maanaa marbe ben) 50 teemedereel (50%) maɓbe ɲawndoyto ka labutaani si nawnii. Anngal ɲawndoyagol ben miskinbe ka labutaaniiji ko piiji dɛdɛ sifortee. Goo goo on ko anngal feere ngal ɓe wonndi ngal. Dinmun dɛn ko loere labutaaniiji dɛn ka fulawaaji. Nde tawnoo coggeeli labutaani no toowi, ɓe yaajiraaka ben alaa e hittinde fii ɲawndoyagol ton, ko ɓuri kon ɓe ɲawnditoto kanbe tigi (e maanaa ɓe nawna ɓe hottoo ɲawndagannal ɓe sooda lekki moyɗi-moyɗaa).

Tefooje dɛn hollii wondema telenma 40 teemedereel (40%) ɓeynguureeji dɛn ko kenen kenen waawata huɓindaade coggu nyawndoyagol ka labutaani. De hollii kadi wonndema ko ɓadii 15 teemedereel (15%) ɓeynguureeji dɛn hunnantaa coggu ɲawndoyagol ka labutaaniiji few few. En tentinay wondema, huutorgol labutaaniiji dɛn ka fulawaaji sukkanaa faybe ben hay seeda woni fii markugol ɓe, woni fii ɲawndugolbe dɛe nawnaaje humondirdɛ e jope e foofaango dɛnduude ko wonata sabu maɓbe.

Ennbere heɓooɓe ndiyan yaretedan e laaɓudan (le taux d'accès à l'eau salubre et à l'eau potable)

Adadu yinbe taaginanaabe heɓugol ndiyan laaɓudan ko yonata hara tanpere feyɗitaali yer teemedereel denndaangal yinbe ben. Dun ko al'alaama cellal yinbe leydi ndin e bawde mayri mooɓugol ndiyan, laɓbina dan, senndita. Ka cae, anngal tanpere feyɗitunde ko firi, ko yo taw woyndu ponpi, maa ponpi no woodi ka ontigi yahantaa ndiyan dan ka ɓuri meeter 200. Ka fulawaa, dɛn ko firi, ko yo taw yɔogugol ngol, wanaa huunde sattunde, inmanteende feerejun. Laaɓugol ndiyan dan, maa tuunugol majjan, ko ittiri ruɓoohoy wonkoy e majjan koy, jokki. Beru ndiyan yonaydan, ko dan yaretedan, lootoree, salligee, wuppiree, huutoree fii golle ndefu e ko lutti, yona. Ko ɓuri kon, dɛn wonay telen liitir 20 beru aaden gooto e nder nyallal. Heɓugol ndiyan laaɓudan Lagine, iwii 29 teemedereel (29%) e hitaande 1989, yahii e 49 teemedereel (49%) e hitaande 1999. Heɓugol ndiyan laaɓudan hari no metti fii ka fulawaaji. Ko 45 teemedereel (45%) ɓeynguureeji dɛn heɓaynoo dan e 1994-95 e dii ka cae, (dɔo, 49 teemedereel (49%) heɓaynoo dan e on saa'i).

Ruɓoohun [mikorobuhun] Sidaa loinoohun dartordɛ ɲaw ɓannu neddanke (VIH/SIDA) kun (le virus de l'immunodéficience humaine V.I.H.)

Ruɓoohun SIDA loinoohun dartordɛ ɲaw neddanke kun, ko piɗal looroowal laya si wonta Sidaa.

Sidaa on (le SIDA)

Al'alaama lougol doole dartagol ɓannu ndun heɓiidun sabu ruɓoowel, ngel ontigi fotti e nder ngurndan mun dan (senndoroomu dinminoo-defisiyansi akiɲ). Sidaa, ko battane ruɓoowel

wieteengal HIV bonnoowel doole dartagol ɓanndu ndun, hara hannde kadi, kala ko nanngi ontigi, ɓanndu ndun waawataa heɓɓitaade, cippira e ɓaw ngun. Yaajugol Sidaa on no ɓeydaade tun Lagine. E nder hitaande (2001-2002), adadu ɓe ruɓoohun Sidaa kun fidɗi (nanngi) ɓen iwii 1,4 teemedereel (1,4%) yayii e 2,8 teemedereel (2,8%). No limaa yinɓe 114.000 ɓe Sidaa nanngi. On adadu ko yeru yinɓe perfektir hawruɗo. Sidaa on no nanngi noone yinve ɓen fow e wonɓe e gollude noone gollleeji dɗin fow. Coggu ɓawndugol ngol ko 480 dolaar US ka labutaaneeji laamu, e 1.190 dolaar US (ka labutaaneeji kafu, beru waalagol ɓawndoo ka labutaani ton balɗe 21 (21 jours). Si wonii coggu hawrungu ngun, ko dolaar 560 US (560 \$US), haray no tanyinaa e hitaande 2005 ɓawndugol denndaangal ɓe Sidaa nanngi ɓen Lagine, jaray 21.000.000 dolar US, lonto 12.000.000 e hitaande 2000.

Kutu tipporo fii no miskinaaku yaltira Lagine heɓotaako si jaalagol oo ɓaw Sidaa heɓɓaaka, nawnuɓe Sidaa ɓen e ɓeynguureeji maɓɓe tannbitee. Fii yo dɗun newo, feere keldunde no yettaa, fii tippirgol fii no Sidaa mulira. Wano laamu ngun eɓɓiri non, kala pehe dɗen, e eɓɓooje fii golle, haray no mari banɓe tippiro fii oo nyaw Sidaa.

Ennbere ɓe VIH/Sidaa nanngi e nder ɓee jeyaaɓe hakkunde duuɓi 15 e 49 (le taux de prévalance VIH/Sida dans le groupe de 15-49 ans)

Beru ɓe duuɓi 15 haa 49 wonnduɓe e Sidaa g'aabiraadun teemedereel.

Wintaari laamu fii cellal (les dépenses publiques de santé)

Wintaari laamu leydi, ko jawdi ndi mari ndin fii cellal jamaa mayri on. Lagine, dɗun hari ko 2,3 teemedereel (2,3%) PNB (toore leydi hawtaande) e hitaande 1998. Maandinen wonndema wintaaje laamu dɗen fii cellal, ko ɓuri tabitude, ko fii gollleeji dɗin ka cae, tentinii Konaakiri. Ko moɓɓondire ɓurɗe alɗude dɗen e jamaa on huutori dɗe. E hitaande 1994, 48 teemedereel (48%) e wintaari laamu ndin fii cellal wonanno 20 teemedereel (20%) e ɓurɓe alɗude ɓen, tawi 4 teemedereel (4%) e wintaari laamu ndin no wonani 20 teemedereel (20%) jamaa ɓurɗo miskindinde on.

3.1.3 Golle d'ate (l'infrastructure routière)

Golle d'ate dɗen no tawaa ka golle haginginde adeteedɗe linteede dɗen. Telenma ka teknik, golle d'ate dɗen ko piiji ndan: leydi, sera d'ate dɗen, e golle cewɗe (nokku ka otooje bonɗe daroo, moyɗingol aynirdun ekm.), golle ɓeenyal (pon, ponhoy, d'ate nder leydi, ekm.), tayitirɗe, moyɗingol sipale e telefon, yowugol kuuran, suudu ka njoddi yobetee maa ndartee si yobaama, fii lunnbugol pon maa tayitugol laawi, masin eɓɓirdo saa'aaji e yobinirdo coggu ko otooje darii, maa cogguuli goo, ko masin goo huutori nokkuure nden, e cuudɗi darnaadɗi fii golle d'ate dɗen. Telenma ka banɓe ngalu e wonndigu, golle d'ate dɗen no wallitii ko ɓanngi, ka dillingol yinɓe, e neemoraadɗi, e aalaaji e udditugol nokkuureeji ɓattiidɗi.

3.2 Kisiyee ka wonndiigu (la sécurité sociale)

Kisiyee ka wonndiigu (la sécurité sociale)

E wie jantooe aalamayankoore geɓe nedɗanke, nde moɓɓondiral mawngal Nasiyon ɓinii tabintini nden ɓannde 10 deesannbur 1948; kisiyee ka wonndiigu ko hoolaare wonande mo kala ka nder wonndiigu. Telenma ka laamu, ko dɗun firi, ko kala moɓɓondire maa golle sennditugol ngaluuji, telenma ka okkugol yinɓe ɓen hoolaare fii lekkeelee labutaani, hiwa ɓe fii d'uytagol, maa hayrugol jawdi maɓɓe sabu ɓaw, maa jiidi, maa jukkugol, maa nayewu, maa mayde, e wallugol ɓe tannbitagol ɓeynguure maɓɓe.

Loere ka huuwondiral (la vulnérabilité sociale)

Loere ka huuwondiral, ko nde tawi wondigal ɓeynguure e dɗinmoobe mayre feewaa, ballal ngal ɓe ya wallata nde ngal woodaaka, maa moyɗaa, taweede mayre e moɓɓondire dɗen, e wonndiigu ngun no loi.

Gire huuwondire burde loude den Lagine, ko rewbe ben ka fulawaa, maa rewbe hodube ka kartiyeeji dawaaadi e rewbe halfinaabe faybe alyatiimaaabe ben, e faybe weeyube ben, e jannube, gayni hebaali golle ben, e belsuube ben, e yaltinaabe golle ben, e wonbe latereti ben, e mawbe be alaa ballo ben.

Anngal golle (le chômage)

Wawbe be jokkaa huunde hara wonaa sago. Anngal golle on, no duudi noone. Anngal golle saai-saaiwal (ngal faggitanaaka: oo anngal golle doo, haray ko sabu karon golle den, ko saaiji goo golletee, wano demal ndunngu hara ceedu ko fowtagol). Anngal golle neenyal ngal (faggitanaaka ko golle masinji din lontii golle yinbe ben kon, addii yo yinbe ben joodor forse). Anngal-golle, forsaadun sabu gollugol nokkeeli didi (bee doo ko gollaybe nokkeeli didi nde wootere: kenen be golla doo, kenen be golla da, nde hiibe golla doo hara daa alaaka e golluede). E anngal golle hara ko puyndan. Senngo Lagine ngon, ko fii anngal golle maadinaa, ko e 1990. Kono non, hingal yaltintini date buy luttude hittude. Kodun wadi si tefoore tinmunde kaalisi e aalaaji gollirdi woodaadi e fewjanaadi (EIBC) wadaadun e 1994, e winndito ngo 1996; no yaltintini piiji ndan: (a) Ennbere no anngal golle beydori gika 1,8 haa 3,1 teemedereel hakkunde 1991 e 1995, e hoore anngal golle on ka saare beydorii 6,1 teemedereel (6,1%) ko huu biti leydi ndin, e 10 teemedereel (10%) Konaakiri. Dun doo ko ennbere ngurre golle beru 60,7 teemedereel (60,7%). (b) Jamaa golloowo on ka Etaa, ko miliyonji 3.386. E nder ben, 57 teemedereel (57%) ko rewbe sennditaabe hakkunde cae den, no e majje, 21,0 teemedereel (21,0%) mabe; e fulawaari ndin, hiibe e ndin kadi, yeru 21 teemedereel (21%). Saare Konaakiri nden karon tun no moo bi 11,5 teemedereel (11,5%) e jamaa fewndodufo nbawdi golle on. (c) Senndidiro yinbe fewndoduube e golle, nooneji golle mabe din, hollii wonde ko jokkuube golle demal ben buri duuduude 80,1 teemedereel (80,1%) e nder leydi ndin, ndi fow mayri, e hoore golliroobe doole, hara wonaa golloobe golle ngesa ben: ben ko wonata ko 10,3 teemedereel e nder fewndiibe golle ben.

Jukkuube ben (les handicapés)

E nder wonndiigu kala, jukkirbe tere e haggil ben no tawaa e gurupaaji burdi miskindinde din, buraadi pottineede, burdi loude.

Lagine doo noone jukkuube ben no duudi: ko buri kon, ko bundan, e faadugol, e nbofidugol, e belsugol juude maa koyde, e feetere. Jukkuube ben ko buri kon ko faybe torotoobe. Adadu yinbe jukkuube ben Lagine hari anndaaka haa e hitaande 1983. Ko e nden hitaande be winnditaa, tawaa ko be 104.815 woni jukkuube. On adadu ndartaa ko winndito yinbe e cuudi wadaa e 1996, tawaa ko be 138.388 yinbe woni jukkuube. Dun ko wano 2 teemedereel (2%) jamaa winnditaado on. Ngon winndito sakkitoro yinbe ben e 1996, wallitino fii fensitugol annda nooneji no bee jukkiri e no bee jukkuube sennditori e nder leydi Lagine ndin.

3.3 Huuwondiral hawtuube golle (la société civile)

Huuwonndiral hawtuube golle (la société civile)

Denndaangal yu6bondiralji wondi hakkunde yinbe, yu6boodiiji beynguureeji, huwondire, ngaluuji, gannde, diinaaji, wondi e nder wonndiigu todadaadi, hara hinaa ka laamu ngun ukkitotoo. Yinbe jokkuube fii ganndal ngalu e wonndiigu goo no tawni salndu heeroral ngal ka huuwondiral hawtuube golle. Woo6be no subii sortugol ndu e maggal (huuwondiral hawtuube golle). Ka haggiiga, huuwondiral hawtuube golle dawla on no ukkondiri. No fandi e gollaeji nedfanke ka dawla on sulfataako maa wallitoo; beynguureeji din, no weltiniree accaneede sagalleeji maa walliteede ka coggu aynaneede faybe mun. Konole, hay si hawrii wonde hidii metti senndindirde, dii didi (huuwondiral hawtuube kanyun e Dawla on) no moyyi ka senndindiree.

Mojobere golle nde wonaa guuwarnamanre (l'organisation non gouvernementale O.N.G.)
 Mojobe golle, d'e wonaa guuwarnamanje d'en, ko huuwonndire leydi ndin maa ko d'e (janane) d'e hinmanaa jawdi, waɗooje golleeji humondird'e e ngalu e wonndigal. De wallay e kene maa ka wirnii newingol sartiiji guwarnaman jamaaji nokkuure (taakanbe ɓen) nden. Mojobe golle, d'e wonaa guuwarnamanje d'en, no farlii d'un, e nder golleeji majje d'in, yo d'e fonnu fow, hara d'e jinnganaali lenyol maa diina, d'e senndiraali gorko e debbo, d'e newnanaali hoore majje gollirgol polotiki.

Lagine, fewndo d'oo no mari mojobe golle, d'e wonaa guuwarnamanje leydi ndin 690 ko d'e (janane) 78 e telenma gire kafu e gire mottondire 3.800.

Senndikaa (le syndicat)

Mottondiral mecce, ngal hinmanaa huunde si wonaa fii lontagol taskoo, dannda nafaaji mecee d'en e ngaluuji yinbe maggal ɓen. Ngal siforal no feppondiri e senndikaaɓe gollooɓe e senndikaaɓe mecce ɓen.

3.4 Fii gorko e debbo (l'aspect genre)

Wonugol gorko maa debbo (le genre)

Ko wieten noone tagaad'o kon, maa d'un wien gorko maa debbo (duhiid'o maa suddiid'o) ko yiitidi, ko ɓoggol piiji jokkondird'i e nder taariika tagaad'o. Noone tagaad'o, wanaa ko ontigi jibintee, tawa ko o debbo maa ko o gorko kon. Noone tagaad'o, ko kaɗun on mokobaa mo wonndiigu ngun moyyiiniri needi ndin ka huuwondiral.

Burondire no woodi ko ɓuri kon ka huuwondire hakkunde rewbe ɓen e worbe ɓen, hara ngal burondiral inmoraa ko woɓɓe woni worbe, ɓeya woni rewbe kon. Ngal burondiral ko sabu laamu e baawal. Den burondire wanaa aalamayankooje, ko e taariika ngalu jamaa on, e huuwondiral makko ngal d'e fud'i. Den burondire no gasa waylorde no jogondire d'en ka wonndiigu yaarata non, e no kuud'e pottal jamaa on kadi yaara non. Fii kala ko wonndiigu ngun e burondiral baawal moyyiini yinbe ɓen, kono e nder hen, ɓen yinbe no waawi etorde waylugol ngal huuwondiral baawal, kuud'e maɓɓe, gooto gooto, kono ko ko ɓe sincitata kon ɓurata nafude.

Fotondiral hakkunde duhiid'o e suddiid'o (l'égalité entre les sexes)

Tunnbindiral furay sartiiji, laabuddaaji, e hatonjinaad'i rewbe ɓen e worbe ɓen e nder polotikiiji d'in fow, fii jinngangol fotondiral maɓɓe, moɓindira fii yo d'un laato, denndaangal kuud'e laamu hara no watti yiili, e kene e soobe, nde eɓɓooreeji d'in no moyyiinee, ko hond'un d'i nafiroyta rewbe ɓen, e worbe ɓen nde d'i laatinoyaa e kuugal, e coɗal.

4 Gollidal leydi e leydi (la coopération internationale)

Ballal laamu fii ɓantal (l'aide publique au développement A.P.D)

Ballal laamu fii ɓantal no wonndi e sottino jawme hakkunde guwarnamanji leyde d'id'i, ɓannginiraango luɓalji, golle e gollird'i, maa hay dokke. Ko hasii kon, ballal ko waɗata, ko hakkunde leyde d'id'i, ɓantiindi e jaasude ɓantaade (ballal hakkunde d'id'o), maa ngal (ballal ngal) rewra huuwondire hakkunde leyde (ballal hakkunde yinbe buy). Kono, no woodi ballal hakkunde leyde ɓantiid'e e misal, Pilan Marsal (Plan Marshall) e leyde jaasud'e ɓantaade.

Hawtiduɓe fii ɓantal (les partenaires au développement)

Hawtiduɓe e Lagine fii ɓantal, ɓurbe ɓen, ko: (a) cuud'i huuwondire duud'a-nooneeje d'en, tentinii Banki Afiriki fii ɓantal (Banque Africaine de Développement), Banki adunayankeejo on (Banque Mondiale), Fon Moneteeri Internasiyonal (Fonds Monétaire International), Nasiyon Jiniini (ONU) e U.E (Union Européenne) on, (b) jonnooɓe kaalisi becciibe ɓen, tigitigi on,

Alman (Alemagne), Kanadaa (Canada), E.U (Etaa Inii), Faransi (La France) e Japan (Le Japon).

E66oore fii leyde miskinde nyawliibe pannedi den (l'initiative des pays pauvres très endettés P.P.T.E.)

Ndee e66oore, jantaande 1996, ko faandii ko hayfingol donngii pamaale leyde nyawliide pannedi den, e addugol pamaande majje on ka gasotoo tannbeede, si sartiiji di leyde pawliide den hetti walli din doworaama. E settaanbur 1999 e66oore nden artiraa ka hakkunde bara cippirgol e miskinaaku, e hoore sartinorgol winndugol «deftun» antankun duytugol miskinaaku, fii leydi toniindi kala. E wiece Banki Mondiyal on, pamaande Lagine nden hari hewtii miliyonji dolaaru US 1.366 e 1982. Duubi sappo yeeso dun (1992), nden pamaande limoore mun hawri miliyonji dolaaru US 2.634, ontuma ari kadi e miliyonji dolaar US 3.254 e 2001.

5 Laamaaku (la gouvernance)

Laamaaku (la gouvernance)

Laamaaku, ko kutu wonndiguuji tagaabe ben hebangol hoore mun lontotoobe dun, date, gire huuwondiral, fii wonugol kunfen hoore mun e nder giral ngal ve yiidi. Tefooje sakkitiide den no tentini wondema finugol, yaaja nooneji laamaaku din, no hawjiraa, woni e banje adunayankoojo on woo, woni ka banje leydi men woo, woni ka kodooli men woo. No haani ka nooneji laamu din finndinee, veydoo laamaaku, etiroove ganndal ven finndinee, veydoo. Laamaaku ko nanondiri, ko laawi kesi, pehe kese, e kuude beydiide, kafidaade, lontondirteede e mun, haldaade huutorayde huuwoobe e huuwanteebe no nafira fow.

Fewjodal (la démocratie)

Guwarnaman jamaa on, mo jamaa on tigi jodfinani hoore mun. Burnugol doole jamaa on, e nder guwarneman wondo wo, maa hara ko jamaa on ndartata on guwarneman. Si ko yo yaadu e fewnjodal moyyu (gasu), wonaa yo ngal seedu e teddingol alhaaliji mawdi hettaare (ndimu) tagaado ndan, tentinii hettaare nden telenma ka fonndo (miijo), mo kala miijo ko faalaa, wowla maa winnda ko faalaa, yaha ko faalaa, naata e suuseeti (huuwondiral) mo o faalaa, hara fejinay jannde, o fewja fewjoore moyyere no yinbe leydi ndin hunpitora ko fewndii.

Taweede (la participation)

Bantal fejiingal e taweede ko paa hawtindiro yinbe (gire yinbe, huuwondire, feddeeji) hara ko noone hertudo ka yinbe ben fow gollata, hara be fewjodete, anndoo e ngurndan maabe e golleeji maabe, be fow. Taweede nden wafay e nder sagaraaji tati: (1) tawegol e paaji siifugol date e pehe; (2) tawegol ka paaji fewjugol e ka ardagol, e (3) tawegol ka huutorgol laawi e pehe.

Laamaaku moyyungu (la bonne gouvernance)

Noone laamaaku huulaangu, ko yeddingol huutoral bawde cuudi laamu din, paa fewjoore yeesoobe laamu ngun, e huutoral kaalisiji laamu ngun, e hoore teddingol fewjodal (diisondiral) ngal, teddina woodeede gebal, kaɗun e gebe neddanke, e hettaareeji di wonataako e baawo mun. Laawol laamaku moyyu e tiidingol bawde cuudi laamu din, e yinbe ben, e faandaaji ka antere fii duytugol miskinaaku (DSRP) din Lagine, ko nii sifori:

- burta yedinde paa jonno jawle den (rewra sariya burnugol wintaareeji din),
- jukkugol yanɗa e senndito keyeeji e kaalisi naatooji e yaltooji din,
- Jiibina nundal e huutoral jawle (yanɗa kunnital ngal anndina adaduuji kaalisiji hebiidi din e yaltare majji on),

- Jokkugol, tiidina fii no ngeenaari dɛn accira,
- Sennbingol bawdɛ cuudɛ laamu dɛn e yinbe ɓen, dɛn non, gila ka dow teri haa ka caldɛ (senndito e yanɓo) ontuma inmanoo heydɛntingol ɓaa ɓaawoore nden.

Yanɓugol, senndita, onsay nanngana heydɛntina ɓaawoore nden. Senndito ngon e yanɓo ngon ko kaɓun woni ka hakkunde antere, e hoore, gila 1985, on noone huutoral hari lanni inmanaade moɓindirongon, fewjooje dɛn, kaɓun fow e aalaaji nbuudɛ dɛn.

Laamu moyɓu, ko daɓɓugol kadi peewal ka huuwondiral. Ko dɛn wadɛ si huulandɛ balle dɛn yeeso hannde ko ittiri miskinaaku walleteeɓe ɓen sartinirte. Dun wona, ittiri miskinaaku, ittiri ballal.

Ngeenaari ndin (la corruption)

Ngeenaari no wona bonnugol hoolaare yowaande e mun, sabu jawdi ndi nafitorta kaɓun tun. Ngeenaari no wona dolle nbuudɛ, e maanaa dɛ suuseetiji yobata yinbe politiiki ɓen maa dɛn fonkisonerɓe laamu ngun ka dow (ngeenaari mawndi). Ngeenaari no wona kadi, noone welnuru ley taabal ko yinbe yobata fonkisonerɓe tun fii heɓugol wano permii, maa fii wuurugol sariyaaji (ngeenaari yaasi fewndiidɛ). Ngeenaari no wona kadi, yobugol seedawano fii feyɓugol tun ka saffintee ko juuti maa fii heɓugol marsandiisiji, maa huntugol haaju mun ka tawata tefeteno taho (ngeenaari tosokiri). Ngeenaari, wonndi woo e majji, ndi fallay ɓantal. Ko ɓuri kon, ngeenaari ko lannu lowre, laamu bonngu, ko al'alaama laamu bonngu. Njoddi ngeenaari ka ngalu woo, ka huuwondiral woo, ko mawnuɗun. Senndito jawle dɛn haray no ɓoylii, tonooji laamu ngun no dɛyɗii, golleeji gollanayɓe hoore mun ɓen no tonngii, suudu ɓaawooɓe ɓen, no lo'inaa maa mehaa.

Nunndal ngal ka ngalu e ka huuwondiral (la justice économique et sociale)

Huulangol laawol ngalu maa huuwondiral, hara hingal wonndi e faanda ɓanninirgol maa wadugol nunɗal hakkunde yinbe e ɓeyguureeji dɛn, telenma ka faaleeji dɛ tagaadɛ hatonjini e mun dɛn. Nunɗal senndanoowal (yinbe ɓen), ko jonnoowal mo kala geɓal ngal hanndi e mun ngal, hara naa yo wonu nunɗal fonnugol wadɛoowal feppindiro laabuddaaji gollugol ngol, tawa ndaaraali golle dɛn, humindiradɛ e nbawdiiji mo kala.

Geɓe tagaadɛ dɛn (les droit de l'homme)

Geɓe tagaadɛ no sifaa ka jantooore aalamayankoore nde mooɓondiral mawngal Nasiyon ɓinii tabintini nden, ɓannde 10 deesannbur 1948 e ka jantoooreeji maɓɓe adinoodɛ ngal mooɓondiral dɛn, humondirdɛ haahin e mun.

Gila ɓannde 12 desannbur 1958 Repibiliki Lagine on no tawaa e leyɗɛ humiide dɛn Nasiyon ɓinii. Ko dɛn wadɛ si guwernaman Lagine on fodi wonnde cippiray, wonndude e mooɓondiral ngal Nasiyon ɓinii fii teddingol e hoore ko laaɓi poy geɓe tagaadɛ dɛn.

E nder dɛn geɓe yewtaadɛ fii mun, en maandinay dɛoo dɛdɛije ɓurdɛ humondirde dɛn e ngurndan dɛn, e cellal ngal, needi ndin, e hoolaare nden ka huuwondiral.

Artiikil 25 (article 25)

Nedɗo kala no hanndi e nguure yondɛ, fii tabintingol cellal makko ngal, ɓuttu-ɓernde ontigi, e cellal e ɓuttu-ɓernde ɓeynguure ontigi, tentinii telenma ka ɓaameteɛ, ka koltu, ka wonunnde, ka ɓawndagal, wano non kadi haajuuji laabudda ontigi dɛn ka huuwondiral. Himo hanndi e kisal nde tawi o maraa golle, nde tawi himo nawni, nde tawi ko belsuɗo, nde tawi himo heynii, nde tawi ko o nayeejo, maa nde baasal heɓimo e battane alhaaliji dɛ o faandanaaki. Jiidagol e paykun yaagal no hanndi e ballal e dankata feerejun. Fayɓe ɓen fow, ɓe woni halal woo, ɓe woni wonaa ɓe halal woo, ɓe fonnete dankata ka huuwondiral.

Artiikil 26 (article 26)

Ned̄fo fow no hanndi e needi. Needi ndin hara wonaa yobeteendi, hay si ka ka jannde aranere. Jannde aranere nden ko laabudda. Jannde neenyal e mecce d̄en ko yo yonndu fow. Dannbud̄e jannde nden ka lekkolji mawd̄i ko yo udditano fow, mo kala ittiri wakkilaare mun. Needi ndin ko yo huulan b̄antal ned̄danke on, e sellingol, teddina laabuddaaji tagaad̄o e hettaareeji mawd̄i.

Needi ndin ko yo newin faamondiral ngal, e muɲal ngal, e weldigal hakkunde leyd̄e d̄en fow, e hakkunde leȳi d̄in fow, maa diinaaji d̄in fow kaɲun ma e b̄antal golleeji leyd̄e weldud̄e d̄en Nasiyon ɲinii, fii tabital b̄uttu ngun.

Mawbe ben, no hertinanaa suɓagol noone needi biɓbe maɓbe ben.

Vulli mawxi kunpitti (les principales sources d'information)

Griffon, M.; Henry, P.; Lemelle, J.-P: Laawi demal e ɲaameteeji Afiriki (les politiques agricoles et alimentaires en Afrique). Ƨate e aalaaji taskal ballal e fii eɓɓugol no hebilora Paris: Ministeer fii naɓidal e ɓantal 1991.

Repibiliki Lagine: Aala fii antangol no d'uytira miskinaaku. Konaakiri sanwiye (janvier) 2002.

Silem Ahmed e Albertini, Jean Marie (yeesooɓe): Harfuure fii ngalu. Huulannde jeedɗɗaɓere (7eme). Paris: muulannde Dalloɲ 2002.

Eɓɓoore fii ɓantal leyɗe aduna fottuɗe ɗen: yewtere 1999 fii ɓantal neɗɗanke.

Nooneeji Sit web, tentinii ɗii ɗoo:

<http://europa.eu.int>

<http://forum.europa.eu.int>

<http://unstats.un.org>

<http://www.acodev.de>

<http://afecinfo.free.fr>

<http://www.agro-ind.com>

<http://www-crdp-lyon.cndp.fr>

<http://www.developpement-durable.renault.com>

<http://www.fao.org>

<http://www.fin.gc.ca>

<http://www.ird.sn>

<http://www.math-info.univ-paris.fr>

<http://www.regoa.org>

<http://www.sante.gouv.fr>

<http://www.sn.resafad.org>

<http://www.solidarites.ch>

<http://www.srp-guinee.org>

<http://www.tbs-sct.gc.ca>

<http://www.un.org>

<http://www.worldbank.org>

Sifooreji e hoore wallifiido on e firdo on (notes biographiques)

James G. BENNETT

Bay James (Jim) Bennett gaynii jannugude ka duɗe mawɗe Rochester, Trèves e Bonn, o aadanii wallitagol Rwanda, hakkunde 1986 e 1987, e nulal GTZ, e nder eɓɓoore wallitorgol jeernal ka Ministeeri Rwanda fii ngalu e njulaaku. E 1988, o golluno, tawi ko kanko halfinaa eɓɓooje ɗen ka jullere GTZ. Ila 1989, o enngisii, tawi ko o chef cabinet «International Policy Advising» (IPA) Cologne, Allemagne, e hoore kadi, hari ko o ganndo wonaɗo hoore mun, e nder naɓidal e huuwondire hakkunde leyɗeeje ɗuudude. Gannde ɗe o ɓuri ferde fii mun ɗen, ko wano ka fii laawol ngalu mawngu, tunbindiral leyɗe kerdude ɗen e toppitagol e eɓɓooje faandaaji wallindiro leyɗe ɗen, ndarta ɗi. Himo naɓidi ɗun e jannugol ka duɗe mawɗe Cologne e Postdam, telenma ka laawol ɓantal e ka yejinngol eɓɓooje winndori nii.

Jim Bennett no wallifii defte buy e haala engele, faransi e alman, sifii ɗe fii alhaaliji wano laawol ngalu mawngu, laawi calɗiji e pehe fii no toppitortee, ndartee huutorteedi ka leyɗe wonde e fii ɓantal.

Hunpaado : bennett@ipa-cologne.de

Abdallah DIALLO

Abdallah DIALLO no winnde, weyɓiti, fensiti lannitorde janndeeji ɗin ka duɗe mawɗe, nde fow mayre e ɗenngal pular, e oktoonbur 1973 ; ɗun laatii huunde mawnde fewndo on saai.

Abdallah DIALLO jannii pular ka duɗal mawngal Konaakiri, hara ko muynuɓe haala kan no faalaa lugginnde, ɗiggina ka, maa hara ko ekkitotooɓe ka, fii ko ɗenngal leydi ndin. O naɓidiino ɗun e waɗugol yewtereji pular ka RTG. O toppitii e golleeji goo, e misal, e 1987, o sinci turuppu “Lewru-jeere” ka RTG. Hakkunde noowaanbur 1987 e settanbur 1991, o woni wallindirteedo ka duɗal mawngal Sebha e nder Lybie, fii jannugol pular. Ela e oktoonbur 1991, ko o arti ka duɗal mawngal Konaakiri, no tawaa e golleeji makko ɗin jannugol fii firo, ittugol e pular, watta e faransi, maa iwra e faransi, yaltita e pular.

Abdallah DIALLO no wallifii detun ndaaru kun fii taariika ɓee waliyyuɓe maaketee ɓe Cerno Muhanmadu Sanba Monbeyaa Dalabaa (1755-1852), fennbi kun « Tulde Ganndal ». Awa kadi, himo tawaa e firɓe Taariika Huuɓuɗo Afiriki on e nder ballal UNESCO. Himo tawaa kadi e winnduɓe saggitorde mawnde fii aadaaji e naamuuji fulɓe e ley konngol Alpha Ibrahima Sow e ballo UNESCO (kalfe sorayɗe e fii jannde alguraana, fuutaa jaloo). Abdallah DIALLO e ɓe o gollidata goo no fewndo ɗoo golle fewndiide fii saggitorde nde ɗende ɗiɗi pular-faransi.

Hunpaado : Abdallah DIALLO, BP 3588 Conakry Guinée.

Inde kalfe mawde den (liste des mots-clés)

- ɓantal (le développement) 7
 aalaaji naatooji e toore (l'intrant) 16
 adunayankaaku (la mondialisation) 11
 al'alaama ɓantal nedɗanke (l'indice de développement humain I.D.H) 7
 anngal golle (le chômage) 30
 anngal nbawdi winnda jangga ka nder beyguureeji (l'analphabétisme des familles) 24
 anngal nyanndu moyyūru (la malnutrition) 27
 anngal wawgol jangga winnda (l'analphabétisme) 23
 antanpiriisi [suuseeti] on (l'entreprise) 16
 antere fii d'uytugol baasal ngal (la stratégie de la réduction de la pauvreté S.R.P.) 9
 artundi-keɓal maa tono (le revenu) 12
 baasal ngal (la pauvreté) 8
 ballal laamu fii ɓantal (l'aide publique au développement A.P.D) 32
 bawde toore (la capacité de production) 22
 boobo e entereyaagal (la petite enfance) 24
 caldi huuwondiral (les secteurs sociaux) 23
 cellal ngal (la santé) 26
 cuudɗi e aalaaji, maa masinji (l'infrastructure) 16
 cuudɗi gollirdi dɗin (les services) 20
 dankagol ngol (le suivi) 11
 darnoodi ngalu (l'infrastructure économique) 21
 demal e ngayna (l'agriculture) 16
 demal e ngayna nguurordun (l'agriculture vivrière) 17
 demal e ngayna yaltinteedun leydi ndin (l'agriculture d'exportation) 17
 demal fii ko yeeye (la culture de rente) 17
 demal ngayna e oogirdɗe jawle nder leydi (l'agriculture et les mines) 16
 demal ɓeynguure (l'agriculture de subsistance) 17
 denndangal jamaa on (la population totale) 9
 denndital laamu ngun (la déconcentration) 22
 ennbere hellifaaɓe ɓe waawataa winnda jangga (le taux d'analphabétisme des adultes) 23
 ennbere heɓooɓe ndiyan yareteedun e laaɓudun (le taux d'accès à l'eau salubre et à l'eau potable) 29
 ennbere jiidi (le taux de natalité) 27
 ennbere kutu jiidagol (le taux de fécondité) 28
 ennbere laaɓunde naado-lekkol ka lekkol arano (le taux net de scolarisation de l'école primaire) 25
 ennbere lekkolɓe-jannoowo (le ratio élèves-maître) 25
 ennbere marke (la couverture vaccinale) 28
 ennbere maydeejji dɗin (le taux de mortalité) 26
 ennbere nbawdi winnda-jangga hella e diiwe dɗen, nokkuureeji dɗin e wonandɗe gorko maa debbo (le taux d'alphabétisation selon les régions, les milieux et le genre). 24
 ennbere ngurre naato lekkol ka suudu aranuru (le taux brut de scolarisation au primaire) 24
 ennbere ngurre naato-lekkol jiwɓe, ka lekkol arano (le taux brut de scolarisation des filles dans le primaire). 25
 ennbere teetunnde booboɓe (le taux de mortalité infantile) 26
 ennbere ɓe VIH/Sidaa nanngi e nder vee jeyaave hakkunde duuvi 15 e 49 (le taux de prévalence VIH/Sida dans le groupe de 15-49 ans) 29
 ennbere wattito mbuudɗi dɗin (le taux d'échange) 15
 ennbere yenyal ngal (le taux de croissance) 8
 ennbere yeɓal denndaangal jamaa (le taux d'accroissement de la population totale) 10

- ennbere yeyal jamaa tufunndeejo on [teemedere] (le taux d'accroissement de la population urbaine) 10
- etirde baasal (les dimensions de la pauvreté) 8
- e66oore fii leyde miskinde nyawliibe panna d'en (l'initiative des pays pauvres très endettés P.P.T.E.) 32
- faltondiro wodondirbe (les télécommunications) 21
- fewjodal (la démocratie) 33
- fewjoore huuwondiral (la responsabilité sociale) 23
- fii gorko e debbo (l'aspect genre) 31
- fotondiral hakkunde duhiido e suddiido (l'égalité entre les sexes) 32
- ganndal fii dental date limre huutorde (la statistique) 9
- gebe tagaado d'en (les droit de l'homme) 34
- giral golle huuwondiral e mecce (la catégorie socio-professionnelle) 9
- golle luusinji d'in (la manufacture) 19
- golle date (l'infrastructure routière) 30
- gollidal leydi e leydi (la coopération internationale) 32
- hawtiduibe fii bantal (les partenaires au développement) 32
- hejjindino (la subsidiarité) 22
- henndinal (la dévolution) 22
- heydintino ngon (la modernisation) 11
- hitte beydiide d'en (la valeur ajoutée) 12
- hollirdun baasal neddanke (l'indicateur de la pauvreté humaine) 7
- holloojun maa seedejun (l'indicateur) 10
- huutoral jaamo kuuran (la consommation d'énergie) 21
- huuwondiral hawtuibe golle (la société civile) 31
- inminal (la délégation) 22
- jamaa tufunndeejo (la population urbaine) 10
- jeyal laamu (l'administration publique) 22
- jinnduru ndun (le transport) 20
- jippino kaalisi on (la dévaluation) 15
- jolta-bantal (le sous-développement) 7
- jukkuibe ben (les handicapés) 31
- kaalisi laamu ngon e sariyaaji mun (les finances publiques). 13
- kisiyee ka wonndiigu (la sécurité sociale) 30
- kutu yaadu labitaani (l'accès au service de santé) 28
- laamaaku (la gouvernance) 33
- laamaaku moyyungu (la bonne gouvernance) 33
- laawol demal e ngayna (la politique agricole) 18
- laawol fii kaalisi naatud i e jaamaadi [wintaadi] (la politique budgétaire) 13
- laawol fii nbuudi [kaalissiji] d'in (la politique monétaire) 14
- laawol fii jamaande nden (la politique du crédit) 15
- laawol huuwondiral (la politique sociale) 23
- laawol ngalu manngu ngon (la politique macro-économique) 11
- laawol salnduwol (la politique sectorielle) 15
- loere [jaasere] kaalisi naatud i e fewjanaadi (le déficit budgétaire) 14
- loere ka huuwondiral (la vulnérabilité sociale) 30
- lutere e reedu (la mortalité maternelle) 27
- luusinji d'in (l'industrie) 19
- mbukku maanirido yobande d'en (la balance de paiements) 15
- mojobere golle nde wonaa guuwarnamanre (l'organisation non gouvernementale O.N.G.) 31
- nawaare (le risque) 22
- nbawdi [wawde] soodugol (le pouvoir d'achat) 14
- nbawdi winnda jangga (l'alphabétisation) 24
- ndarto ngon (l'évaluation) 11
- ndelo ngon (la superficie) 16
- neede (jannde) ka lekkol arano (l'éducation primaire) 24
- needi [jannde] fii mecce (l'éducation professionnelle) 26
- needi [jannde] lekkol tanmo on (l'éducation tertiaire) 25
- needi [jannde] ndin ka lekkol d'inmo (l'éducation secondaire) 25

- needi e jannde (l'éducation) 23
 ngalu faad'ungu ngun (la micro économie) 12
 ngalu manngu ngun (la macro-économie) 11
 ngayna (l'élevage) 17
 ngeenaari ndin (la corruption) 33
 ngeynguuji maa yeeyirdi laamu ngun (les marchés publiques) 13
 njulaaku ngun (le commerce) 20
 nunndal ngal ka ngalu e ka huuwondiral (la justice économique et sociale) 34
 oogird'e d'en (les mines) 18
 pitaaji d'in (les forêts) 18
 ponngondiro ngon (la compétitivité) 16
 ruɓoohun [mikorobuhun] Sidaa loinoohun dardordi jaw ɓanndu ned'danke (VIH/SIDA) kun (le virus de l'immunodéficience humaine V.I.H.) 29
 sabuuji baasal d'in (les facteurs de la pauvreté) 8
 salndu Banki ndun (le secteur bancaire) 21
 salndu gollirdi d'in (le secteur des services) 20
 salndu heeroral (le secteur privé) 22
 senndikaa (le syndicat) 31
 senndodal laamu (la décentralisation) 22
 sertudi (la disparité) 9
 sidaa on (le SIDA) 29
 sukkeendi jamaa on (la densité de la population) 10
 suudu namaande yaasiire (le service de la dette extérieure) 15
 tamau ngurndan (l'espérance de vie) 26
 tamau ngurndan ka jibenegol (l'espérance de vie à la naissance). 26
 taskal duud'ere e layugol e yaadu jamaaji yinbe ɓen (la démographie) 9
 taweede (la participation) 33
 teetunndeeji ente d'en e faybe ɓen (la mortalité infanto-juvénile) 27
 toere nden (la productivité) 16
 toore leydi nde waylaaka nden (produit national brut P.N.B.) 13
 toore nder leydi nde waylaaka (produit intérieur brut P.I.B.) 12
 ɓantal dowri ndin (le développement rural) 18
 ɓantal duumotoongal (le développement durable) 7
 ɓantal ngalu (le développement économique) 7
 ɓeynguure nden (le menage) 12
 wattugol jeyal halalwal (la privatisation) 22
 wintaari laamu fii cellal (les dépenses publiques de santé) 29
 wintaari ndin [depansi] (les dépenses) 12
 wintaariiji laamu ngun (les dépenses publiques) 13
 wontugol tufunnde maa saare (l'urbanisation) 10
 wonugol gorko maa debbo 31
 d'atal ngaluyankewal ngal (la politique économique) 11, 12
 d'aɓɓitere [d'aɓɓere] ganndal (la recherche scientifique) 26
 d'uud'ere panndi jamaa on (le surpeuplement) 10
 yaaral-yeeso ngaluyankewal (le progrès économique) 11
 yanal kaalisi on (l'inflation) 14
 yeeyirde nden (le marché) 15
 yed'ere ngurndan [ngurndan-moyɗan] (la qualité de la vie) 7
 yunngo liyɗi maa nanngo liyɗi (la pêche) 18
 namaande nden (la dette) 14
 neernal (l'artisanat) 19
 niɓoodi ngalu (la structure économique) 15

Sifooreeji fii no deftere nden wela janngirde (notes du lecteur)

Ittudo nbuudí dín
Ko huuwondiral alman wieteengal GTZ

Yunaayiru 2005 Konaakiri

Financé par la
Deutsche Gesellschaft für technische Zusammenarbeit (GTZ)

Coopération technique allemande
Bureau Conakry
B.P.: 4100
Cité ministérielle, Dixinn, Landréah
Conakry / Rép. de Guinée

Conakry, janvier 2005